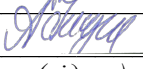

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут філософії, культурології, політології
Кафедра політології

До захисту допущено

кафедрою _____ політології _____ протокол № 6 від 19.12.2025

завідувач кафедри

(підпис)

Олександр Фісун

(ім'я, прізвище)

« 19 » _____ грудня 2025 р.

Кваліфікаційна робота

здобувача другого/магістерського рівня вищої освіти
(першого (бакалаврського) / другого (магістерського))

«Аналіз політичного режиму Алієвих в Азербайджані»
(назва роботи)

Спеціальність (спеціалізація) 052 Політологія

(код та найменування спеціальності; спеціалізації спеціальності – за наявності)

Освітня програма «Глобальні студії та світова політика»

(назва освітньої програми)

Виконавець

(підпис)

Антон Попов

Науковий керівник

(підпис)

Олексій Баталов

Харків – 2025

ЗАВДАННЯ на кваліфікаційну роботу магістра

Попова Антона Вадимовича
(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема роботи «Аналіз політичного режиму Алієвих в Азербайджані»
керівник роботи Баталов Олексій Анатолійович, кандидат філософських
наук, доцент кафедри політології
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету 3801-5/3813 від 13.10.2025

2. Строк подання студентом роботи 17 грудня 2025 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Дослідити режим Алієвих завдяки теоретико-методологічним підходам до аналізу авторитарних та персоналістських політичних режимів.
2. Розглянути витоки, становлення та розвиток режиму Алієвих в Азербайджані.
3. Проаналізувати зовнішньополітичний фактор політики Алієвих.
4. Визначити структуру кланово системи Алієвих та її роль у забезпеченні внутрішньополітичної стабільності.
5. Проаналізувати роль міфотворчості, національної ідеології «азербайджанства» та карабаського наративу у легітимації влади.
6. Проаналізувати прийнятність «алієвського» досвіду Азербайджану для України.

4.План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи	Строк виконання етапів
1	Консультація з керівником щодо обрання теми роботи	10.10.2024
2	Затвердження теми роботи	16.10.2024
3	Аналіз та підбір літературних джерел для написання роботи	15.11.2024
4	Написання змісту до дипломної роботи	30.11.2024
5	Написання першого розділу та написання висновків до нього	30.04.2025
6	Написання другого розділу та написання висновків до нього	14.07.2025
7	Написання третього розділу та написання висновків до нього	02.12.2025
7	Написання вступу до роботи	03.12.2025
8	Написання висновків до роботи	04.12.2025
9	Оформлення списку використаних джерел	13.12.2025

10	Написання анотації	15.12.2025
11	Фінальні корегування роботи, її доопрацювання	16.12.2025
12	Підготовка доповіді до виступу на захисті дипломної роботи	17.12.2025
13	Підготовка презентації до виступу на захисті дипломної роботи	18.12.2025
14	Підготовка до виступу на захисті дипломної роботи	18.12.2025

5. Дата видачі завдання 30.09.2024

Здобувач вищої освіти А.В. Попов
(підпис)

Керівник роботи О.А. Баталов
(підпис)

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
ПОДАННЯ ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Направляється студент Попов А.В. до захисту магістерської роботи за спеціальністю 052 «Політологія», на тему: «Аналіз політичного режиму Алієвих в Азербайджані».

Магістерська робота і рецензія додаються.

Директор ННІ філософії, культурології, політології _____ Карпенко І.В.

Довідка про успішність

Студент Попов А.В. за період навчання в ННІ філософії, культурології, політології з 2024 року по 2025 рік повністю виконав навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно – %, добре – %, задовільно – %.

Висновок керівника магістерської роботи

Студент Попов А.В. виконав магістерську роботу на тему «Аналіз політичного режиму Алієвих в Азербайджані», яка присвячена аналізу політичного режиму Алієвих (Гейдара Алієва, Ільхама Алієва, їх оточення) в Азербайджані.

Керівник магістерської роботи:

кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
ННІ філософії, культурології, політології
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Баталов О.А.

_____ 20__ року

Висновок кафедри про магістерську роботу

Магістерська робота розглянута. Студент Попов А.В. допускається до захисту роботи в Екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри політології

Фісун О.А.

_____ 20__ року

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

Навчально-науковий інститут філософії, культурології, політології

Кафедра політології

ПРОТОКОЛ № ____

засідання кафедри політології

м. Харків «19» _____ грудня _____ 2025 року

Присутні:

Завідувач кафедри – Фісун О.А.

Члени кафедри: _____

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

1. Про допуск до захисту кваліфікаційних (магістерських) робіт здобувачів вищої освіти спеціальності 052 «Політологія».

СЛУХАЛИ:

Наукового керівника – Баталова О.А., який доповів про виконання магістерської роботи студента Попова А.В. на тему: «Аналіз політичного режиму Алієвих в Азербайджані». Науковий керівник зазначив, що магістерська робота виконана відповідно до встановлених вимог, є завершеною, має наукову та практичну цінність і може бути рекомендована до захисту в Екзаменаційній комісії.

ВИСТУПИЛИ:

Члени кафедри (пропозицію підтримали).

УХВАЛИЛИ:

1. Допустити студента Попова Антона Вадимовича до захисту кваліфікаційної (магістерської) роботи в Екзаменаційній комісії за спеціальністю 052 «Політологія».
2. Рекомендувати магістерську роботу «Аналіз політичного режиму Алієвих в Азербайджані» до публічного захисту.

Голова засідання

Фісун О.А.

Секретар засідання

РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну роботу магістра

здобувача вищої освіти 6-го курсу групи ОПМ-61 денної форми навчання
спеціальності 052 – «Політологія» освітньо-професійної програми
«Глобальні студії та світова політика»

кафедри політології ННІ філософії, культурології, політології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Попова Антона Вадимовича

на тему: «Аналіз політичного режиму Алієвих в Азербайджані»

Актуальність теми кваліфікаційної роботи магістра Попова Антона Вадимовича зумовлена зростаючим значенням персоналістських авторитарних режимів у сучасній міжнародній політиці, а також необхідністю комплексного осмислення механізмів їх внутрішньої та зовнішньої легітимації на пострадянському просторі. Особливої актуальності дослідження набуває в умовах сучасних трансформацій світоустрою, війни Росії проти України та зростання значення регіональних акторів, серед яких Азербайджан посідає помітне місце.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів із підрозділами, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел. Така структура є логічною, послідовною та відповідає поставленій меті, завданням і вимогам до кваліфікаційних робіт магістерського рівня.

У першому розділі роботи автор зосереджується на теоретико-методологічних підходах до аналізу авторитарних і персоналістських політичних режимів. Розглянуто класичні й сучасні концепції політичних режимів, особливу увагу зосереджено на феноменах конкурентного авторитаризму та рентної держави. Автор демонструє володіння теоретичним матеріалом, уміння працювати з роботами провідних західних і пострадянських дослідників.

Другий розділ присвячений зовнішньополітичному виміру функціонування режиму Алієвих в Азербайджані. У розділі проаналізовано роль дипломатії (у т.ч. «нафтогазової», «ікорної», тощо), балансування між «центрами сили», взаємодію Азербайджану з країнами Глобального Півдня, Туреччиною та іншими регіональними гравцями. Автор показує, яким чином успішна зовнішня політика використовується не лише в якості інструменту міжнародного позиціонування, а й як механізм внутрішньої легітимації влади.

У третьому розділі досліджено внутрішні основи стабільності режиму Алієвих, зокрема культ особистості, кланово-корупційну систему та міфотворчість як інструмент політичної легітимації. Значну увагу приділено аналізу політики пам'яті, ролі Карабаху в державному наративі, а також трансформації персоналістської легітимації від Гейдара до Ільхама Алієва. Окремим позитивним аспектом роботи є спроба автора осмислити уроки азербайджанського досвіду для України: з чітким розмежуванням між тим, що може бути корисним, і тим, що несе потенційні ризики.

До несуттєвих недоліків роботи можна віднести відсутність у тексті узагальнювальних схем та таблиць для візуалізації структурних елементів режиму, що, однак, не впливає на загальну якість і наукову цінність дослідження.

Серед переваг роботи варто відзначити високий рівень аналітичної зрілості автора, комплексний характер дослідження, широку й репрезентативну джерельну базу, а також коректне застосування системного, інституціонального та порівняльного підходів. Робота написана грамотним академічним стилем, логічно вибудована та демонструє здатність автора до самостійного наукового аналізу.

Отже, кваліфікаційна робота магістра «Аналіз політичного режиму Алієвих в Азербайджані» Попова Антона Вадимовича є завершеним, актуальним і науково обґрунтованим дослідженням, яке відповідає вимогам, що висуваються до магістерських кваліфікаційних робіт зі спеціальності «Політологія».

Робота заслуговує на високу оцінку, а її автор є гідним для присвоєння кваліфікації магістра з політології.

Рецензент:

кандидат філософських наук,
професор кафедри соціальних
та гуманітарних наук
Харківського національного
університету радіоелектроніки

(Підпис)

Тіхонова Л.А.
(прізвище та ініціали)

ВІДГУК
наукового керівника
на кваліфікаційну роботу магістра
на тему:

«Аналіз політичного режиму Алієвих в Азербайджані»

Попова Антона Вадимовича,

здобувача наукового ступеня магістра зі спеціальності 052 «Політологія»

Кваліфікаційна робота магістра Попова А.В. присвячена аналізу політичного режиму Алієвих (Гейдара Алієва, Ільхама Алієва, їх оточення) в Азербайджані. Для сучасної України в контексті вищеназваної теми роботи виглядає надзвичайно важливим перш за все аналіз успішних дій «алієвського» політичного режиму щодо повернення тимчасово втрачених територій Нагірного Карабаху і можливість адаптації зазначеного досвіду до вирішення проблеми українських тимчасово окупованих територій.

Метою кваліфікаційної роботи було дослідження політичного режиму Алієвих в Азербайджані, аналізі його значення та наслідків для майбутнього цієї держави, а також можливості використання деяких успішних «алієвських кейсів» в Україні.

Магістр послідовно виконав такі завдання дослідження:

- дослідив режим Алієвих завдяки теоретико-методологічним підходам до аналізу авторитарних та персоналістських політичних режимів;
- розглянув витоки, становлення та розвиток режиму Алієвих в Азербайджані;
- проаналізував зовнішньополітичний фактор політики Алієвих;
- визначив структуру «кланової» системи Алієвих та її роль у забезпеченні внутрішньополітичної стабільності;
- проаналізував роль міфотворчості, національної ідеології «азербайджанства» та карабаського наративу у легітимації влади;
- проаналізував прийнятність «алієвського» досвіду Азербайджану для України.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (загальна кількість 97). Загальний обсяг роботи (без анотацій) – 99 сторінок, з них основного тексту – 84 сторінки.

Суттєвих зауважень до тексту роботи в мене, як у наукового керівника, немає, є виключно смаковий момент – мені хотілось би, щоб не тільки підрозділ 3.3. було присвячено актуальному для України «алієвському» досвіду, а увесь розділ 3 (а ще краще – вся робота). Однак Антон Вадимович це цілком може зробити вже у наступних власних наукових дослідженнях.

Вважаю, що мету та завдання кваліфікаційної роботи було досягнуто, а проблематику розкрито повною мірою. Попов А.В. показує високе

розуміння зазначеної проблематики і здатність аналізувати політичні режими, надавати на підставі проведеного аналізу практичні рекомендації.

Отже, як науковий керівник, я вважаю, що робота Попова Антона Вадимовича заслуговує на оцінку «відмінно», а сам дослідник – на присудження наукового ступеня магістра зі спеціальності 052 «Політологія».

Науковий керівник

кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
ІНІ філософії, культурології, політології
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

(Підпис)

Баталов О.А.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ АНАЛІЗУ ПЕРСОНАЛІСТСЬКОГО РЕЖИМУ АЛІЄВИХ.....	8
1.1. Методологічні підходи та теоретичні основи аналізу політичного режиму Азербайджану.....	8
1.2. Теоретичні підходи до вивчення персоналістських та гібридних авторитарних режимів у контексті Азербайджанської специфіки	188
1.3. Інституційна та системна архітектура влади Алієвих: функції, взаємодія та механізми стабільності	255
Висновки до розділу I.....	288
РОЗДІЛ II. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ РЕЖИМА АЛІЄВИХ ТА СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ	31
2.1. Захід та США, Контракт Сторіччя та Світова інтеграція.....	31
2.2. «Братські народи» Азербайджан між Росією та Туреччиною.....	42
2.3. Глобальний Південь та політика неприєднання, співпраця з мусульманським світом і формування міжнародного іміджу.....	49
Висновки до розділу II.....	55
РОЗДІЛ III. ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ АЗЕРБАЙДЖАНУ: МІФОТВОРЧІСТЬ, КУЛЬТ ОСОБИСТОСТІ ТА ВНУТРІШНІ ОСНОВИ ВЛАДИ АЛІЄВИХ.....	59
3.1. Культ особистості Гейдара та Ільхама Алієвих.....	599
3.2. Кланова система, корупційна вертикаль та ідеологічна міфотворчість як інструмент легітимації влади.....	655
3.3. Досвід режиму Алієвих в контексті України та її майбутнього	72
Висновки до розділу III	81
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88

ВСТУП

Актуальність теми роботи полягає в тому, що Азербайджан, попри свою географічну віддаленість від України, виступає одним із важливих партнерів нашої держави як у межах регіону Південного Кавказу, так і на глобальному рівні. Україна та Азербайджан є членами низки спільних організацій, що підкреслює стратегічний характер їхньої взаємодії. Досвід Азербайджану в певних аспектах (зокрема, щодо повернення тимчасово втрачених територій) може бути корисним для України.

З моменту здобуття незалежності Азербайджан пройшов шлях від політичної нестабільності до формування персоналістського режиму, який забезпечив внутрішню стабільність та помітну роль країни в енергетичній політиці регіону та світу загалом. Режим Алієвих забезпечив відносну політичну стабільність та стале економічне зростання країни, що вирізняє його серед інших пострадянських систем, а сама династична передача влади від Гейдара до Ільхама Алієва стала унікальним прикладом політичної спадковості у пострадянському просторі.

Азербайджанському режиму вдається балансувати між сходом та заходом, підтримувати партнерські відносини як з Україною, так і з Росією, будучи мусульманською країною мати потужні партнерські економічні та військові відносини з Ізраїлем. Брати участь та самостійно утворювати і вирішувати важливі геополітичні ситуації та конфлікти, на кшталт силового рішення довготривалого Нагірно-Карабаського конфлікту з Вірменією, при цьому радикально не погіршивши свої відносини ані з Францією, а ні з США, а ні з РФ, останні з яких навіть зазнали втрат серед особового складу «миротворчого» контингенту в регіоні, і всі з вищеперерахованих є домівкою для великих вірменських діаспор, які грають не останню роль в політичному житті своїх держав.

Актуальності роботі також додає нині триваюча війна в Україні, в якій Азербайджан відіграє доволі помітну роль. Азербайджан виступає як важливий партнер що залучає інвестиції та надає гуманітарну допомогу, серед якої вкрай важливо зазначити роль Азербайджану у формуванні української енергонезалежності, так як з 2022-го року, азербайджанська сторона є одним з найбільших експортерів енергоресурсів для України.

Традиційний погляд на пострадянські авторитарні режими виявляється неефективним в перспективі дослідження режиму Алієвих, проте сталий пострадянський архетип «міцного господарника», проявлення власної сили та сили держави через масштабні військові паради та фокусування на розвитку та фінансуванні столичного міста перед усіма іншими містами хоч і є типовим, проте толерування та сприйняття самого режиму іншими світовими державами та загальнополітичний успіх суттєво відрізняють цей режим від інших.

Вивчення феномену азербайджанського режиму є важливим для розуміння процесів авторитарної стабільності, політичної модернізації та формування владних еліт. В умовах триваючих процесах ерозії демократичних процесів та демократизації пострадянського простору, аналіз режиму Алієвих допоможе краще зрозуміти механізми авторитарної стабільності, політичної спадковості та перспективи розвитку таких режимів, а також у розумінні чому саме Азербайджан досяг успіху в своїй ніші на політичній арені та їх ролі в цьому успіху, зокрема розуміння режиму та його орієнтації, ідеалів та принципів може допомогти в просуванні Україно-Азербайджанських відносин, особливо враховуючи характер політичного режиму Азербайджану.

Попри наявність окремих публікацій, у вітчизняній науці бракує комплексного аналізу еволюції режиму Алієвих та його впливу на українсько-азербайджанські відносини. Отже, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю комплексного вивчення еволюції режиму Алієвих, його впливу

на політичні процеси в Азербайджані та на характер сучасних українсько-азербайджанських відносин.

Ступінь наукової розробленості. Питання авторитаризму на пострадянському просторі, персоналістських режимів та політичної еволюції Азербайджану є предметом дослідження переважно азербайджанських та західних науковців. Існує значний пласт літератури, який аналізує природу політичного режиму, феномен культу особистості, кланово-олігархічну структуру влади, роль енергетичних рент та військової тематики у легітимації. Серед західних вчених перш за все можна назвати двох головних дослідників кавказького регіону та Азербайджана загалом Сванте Корнелла та Томаса де Ваала, та відомих вчених, серед яких Барбара Геддес, Стівен Левицький та Люк Вей та Мілан Сволік. Серед азербайджанських це Аріф Юнус, Сергей Рум'янцев, Зардушт Алізаде та Алі Абасов.

Об'єктом дослідження є політичний режим сучасного Азербайджану.

Предметом дослідження є становлення, розвиток, сьогоденність, виклики та перспективи розвитку режиму Алієвих в Азербайджані.

Географічними межами дослідження є передусім територія Республіки Азербайджан, а також території Азербайджанської РСР.

Хронологічні межі становлять від кінця 80-х років XX ст. до сьогодення.

Мета роботи полягає в дослідженні політичного режиму Алієвих в Азербайджані, аналізі його значення та наслідків для майбутнього цієї держави, а також можливості використання деяких успішних (перш за все на зовнішньополітичній арені) «алієвських кейсів» (зокрема, щодо повернення тимчасово втрачених територій) в Україні.

Завданнями роботи є

- дослідити режим Алієвих завдяки теоретико-методологічним підходам до аналізу авторитарних та персоналістських політичних режимів;
- розглянути витоки, становлення та розвиток режиму Алієвих в Азербайджані;
- проаналізувати зовнішньополітичний фактор політики Алієвих;
- визначити структуру кланово системи Алієвих та її роль у забезпеченні внутрішньополітичної стабільності;
- проаналізувати роль міфотворчості, національної ідеології «азербайджанства» та карабаського наративу у легітимації влади;
- проаналізувати прийнятність «алієвського» досвіду Азербайджану для України.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (загальна кількість 97). Загальний обсяг роботи (без анотацій) – 99 сторінок, з них основного тексту – 84 сторінки.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ТА ІНСТРУМЕНТИ АНАЛІЗУ ПЕРСОНАЛІСТСЬКОГО РЕЖИМУ АЛІЄВИХ

1.1. Методологічні підходи та теоретичні основи аналізу політичного режиму Азербайджану

Персоналії завжди відігравали визначальну роль у політичній історії: багато епох, реформ або конфліктів увійшли в колективну пам'ять саме під іменами тих, хто їх уособлював. Вікторіанська доба, наполеонівські кампанії чи економічна політика Рональда Рейгана, також відома як «рчейганоміка», — це приклади того, як конкретні лідери здатні задавати тон цілому історичному періоду. У політичній науці вже давно утвердилося розуміння, що суспільне сприйняття історичних процесів часто вибудовується через призму особистостей, навіть якщо за ними стоїть значно ширший комплекс інституційних і соціальних чинників.

Подібна персоналізація характерна і для сприйняття Азербайджану в Україні. Від моменту здобуття незалежності Азербайджан залишався стабільним партнером України, а його зовнішньополітична траєкторія, попри зміну глобальних умов, загалом зберігала дружній характер — від президентства Абульфазі Ельчибея до правління Ільхама Алієва [1]. За цей час Україна пережила кілька змін влади, трансформації політичної системи, масштабні кризи та революції, що суттєво вплинули на внутрішній розвиток країни. Натомість Азербайджан у масовій українській уяві часто асоціювався з одним центром влади — родиною Алієвих, яка протягом трьох десятиліть визначає політичний курс держави та формує її міжнародний образ.

Тривала персоналізація не є ані випадковою, ані суто символічною. Вона відображає реальну політичну структуру сучасного Азербайджану, у якій ключові державні процеси тісно пов'язані з діяльністю правлячого клану.

Саме тому дослідження політичного режиму Азербайджану неможливе без аналізу ролі особистостей, що стоять на чолі держави, а також їхнього впливу на інститути, зовнішню політику та стратегічні рішення [2]. У цьому контексті аналіз режиму Алієвих стає ключовим для розуміння політичної динаміки сучасного Азербайджану.

Дослідження політичного режиму Азербайджанської Республіки потребує чітко окреслених методологічних рамок, оскільки цей режим поєднує в собі риси формального інституційного устрою та персоналістського управління, характерного для пострадянських автократій. Визначення методологічних засад аналізу дає змогу не лише систематизувати фактичний матеріал, а й пояснити взаємозв'язок між політичними інститутами, зовнішньою політикою та персональною владою клану Алієвих.

У дослідженні використовується інституційний підхід, який дозволяє визначити роль та місце основних державних органів — президентської адміністрації, парламенту, уряду, судової системи та провладних партій. Важливим у межах цього підходу є розуміння того, що формальні інститути в Азербайджані часто виконують вторинну функцію, оскільки реальні механізми прийняття рішень сконцентровані навколо президентської влади. Тому інституційний аналіз у роботі поєднується з вивченням неформальних практик управління, персональної лояльності та патронажних відносин, що визначають політичну динаміку в країні [3].

Ще одним ключовим методологічним інструментом є порівняльний підхід, що дозволяє оцінити політичний режим Азербайджану в ширшому контексті пострадянських авторитарних моделей. Порівняння з Казахстаном, Туркменістаном або Російською Федерацією дає змогу визначити схожі риси — домінування виконавчої влади, персоналізацію політики, контроль над медіа, обмеження опозиції — і водночас підкреслити унікальні елементи, такі як династична спадковість влади Алієвих, високий рівень енергетичної

залежності партнерів та успішні багатовекторні зовнішньополітичні баланси [5].

Порівняльний підхід дає змогу більш точно описати специфіку азербайджанського політичного режиму, який сформувався під впливом як радянської спадщини, так і унікальних внутрішніх умов незалежного Азербайджану. У сучасній політичній науці персоналістські режими нерідко аналізуються в контексті ширших авторитарних моделей — однопартійних, військових, монархічних та гібридних. У цьому контексті праці Барбари Геддес, Дженніфер Ганді, Мілана Своліка та Левицького й Вея дозволяють здійснити продуктивне порівняння між азербайджанською моделлю та іншими формами авторитаризму, зокрема в таких країнах, як Туркменістан, Казахстан, Узбекистан чи Російська Федерація [4].

На відміну від класичних однопартійних режимів, як-от у Китаї часів Мао чи на Кубі після революції 1959 року, азербайджанська модель не базується на ідеології та не має глибоко укоріненої партійної дисципліни. Партія «Єні Азербайджан», формально домінуюча в політичній системі, фактично виступає технічною опорою персоналістської влади, а не самостійним центром вироблення політики. Це зближує Азербайджан із режимами типу «неопатримоніальних автократій», характерних для пострадянського простору, де партія є інструментом мобілізації та бюрократичного контролю, але не визначає політичну лінію, найяскравішим прикладом буде партія «Єдина Росія» в РФ, яка також виступає не окремою політичною силою, а цілком провладною партією, яка використовується як інструмент контролю над парламентом та його рішеннями з боку президента. Подібні риси спостерігалися, наприклад, в Узбекистані часів Іслама Карімова, де правляча партія також виконувала роль символічного інституту, а ключові рішення зосереджувалися виключно в руках президента [5][6].

Якщо порівнювати Азербайджан із військовими режимами, такими як М'янма у 1988–2010 роках чи Чилі часів Піночета, важливо підкреслити, що

силові структури в Азербайджані, попри пряму належність Гейдара Алієва при радянській владі до силових структур, були не ініціаторами встановлення авторитаризму, а навпаки — поступово підпорядковувалися сімейному керівництву. Спроби державних переворотів з 1993 по 1995 чітко зазначило, що силові структури не здатні стати незалежним політичним актором на внутрішньому рингу Азербайджану [7]. Це зближує Азербайджан не стільки з військовими режимами, скільки з персоналістськими автократіями, де армія та поліція виступають інструментом, а не суб'єктом політичного процесу [4]. Аналогічну логіку можна простежити в Туркменістані, де силові відомства були зведені до механізму забезпечення безпеки правлячої сім'ї, або в Таджикистані часів Рахмона, де військові структури повністю інтегровані у патронажну систему [9].

У порівнянні з Росією епохи Володимира Путіна азербайджанський режим видає схожі риси персоналістської концентрації влади, але має іншу логіку становлення. Якщо російська модель еволюціонувала поступово — від конкурентної поліархії 1990-х до персоналістсько-військового авторитаризму 2010–2020-х років, — то азербайджанська система формувалася стрімкіше, на тлі гострої політичної кризи та збройних конфліктів [10] [11].

Порівняння з Казахстаном також є важливим, адже правління Нурсултана Назарбаєва часто розглядається як приклад «м'якого» персоналістського авторитаризму, де влада формально поєднувалася з елементами колегіальності та внутрішньоелітного балансу [4]. У Азербайджані ж механізми внутрішньої рівноваги значно слабші, а залежність політичної еліти від правлячої сім'ї — значно вища. У цьому сенсі Азербайджан наближається до «класичних» персоналістських автократій, таких як Туркменістан часів Сапармурата Ніязова, однак на відміну від них має значно ширші міжнародні зв'язки, активно сприяє їх розвитку та залученню нових партнерів та більш гнучку зовнішню політику, що дозволяє уникати міжнародної ізоляції [13].

Суттєвою відмінністю азербайджанського режиму є його інтеграція у глобальні економічні процеси. Багато авторитарних режимів ресурсної природи, такі як Венесуела чи Екваторіальна Гвінея, демонструють схожі механізми розподілу ренти, але водночас мають проблеми з підтриманням зовнішньої легітимності [12]. Азербайджан, використовуючи вигідне геополітичне розташування та інвестиції у видобуток нафти й газу, зміг сформувати позитивний образ стабільного та прогнозованого партнера [14]. Саме це, на думку таких дослідників, як Террі Лін Карл та Джек Голдстоун, дозволяє рентним державам підтримувати авторитарну стабільність за рахунок «купівлі лояльності» та контролю за ресурсами [15]. Також нафтогазовий вклад Азербайджану у світ зросло і з економічним значенням країни з початком Російської агресії, так як країна виступає одним з найбільших партнерів нафтогазових гігантів, її доля у світових ринках лише збільшилась, відкривши більше можливостей для політичних маневрів [14]. У випадку Азербайджану ці ресурси стали важливим механізмом легітимації не лише всередині країни, але й на міжнародній арені, що відрізняє його від багатьох інших ресурсних автократій [12].

Подібні до Азербайджанських риси характерні й для режимів у Білорусі часів Лукашенка або у Вірменії до 2018 року, проте в Азербайджані конкуренція зведена до ще більш обмеженого рівня через структурну слабкість опозиції та високий ступінь патронажної інтеграції еліт. На відміну від Росії чи Казахстану, де існувала певна «квазі-плюралістична» динаміка, в Азербайджані політична лояльність найчастіше є єдиним шляхом до доступу до ресурсів, що робить систему жорсткішою у внутрішній логіці [5].

Таким чином, порівняльний аналіз дозволяє не лише визначити місце Азербайджану серед інших авторитарних держав, але й виявити специфіку його політичної моделі. На відміну від більшості автократій пострадянського простору, де влада або концентрувалася навколо партії, або ґрунтувалася на військовому домінуванні, азербайджанський режим сформувався як

персоналістсько-патримоніальна система, що поєднує контроль над ресурсами, монополію на силові структури, інтеграцію еліт у мережу політичної лояльності та гнучку зовнішню політику. Саме цей комплекс чинників робить режим Алієвих одним із найстабільніших авторитарних режимів регіону та дозволяє розглядати його як окремий, відносно успішний різновид конкурентного авторитаризму [14].

З точки зору структурно-функціонального підходу, ми можемо розглянути політичний режим Алієвих як систему взаємопов'язаних елементів, де кожен інститут виконує певну функцію у підтриманні стабільності. Систему взаємопов'язаних елементів, у якій кожен компонент виконує певну функцію, необхідну для підтримання цілісності влади. Застосування цього підходу до аналізу азербайджанського режиму дозволяє побачити його як цілісний механізм, де діяльність уряду, президентської адміністрації, силових структур, медіа, економічних ресурсів та зовнішньої політики не існує окремо одне від одного, а інтегрується у єдину логіку персоналістського правління.

Історично системна інтегрованість азербайджанської влади формувалася не стільки через інституційне будівництво, скільки через усунення конкуруючих центрів впливу. Повернувшись до влади 1993 року, Гейдар Алієв зіштовхнувся з країною, розколотою війною, економічною кризою та фрагментованими силовими структурами [11]. Нейтралізація політичних конкурентів та центрів сили стала не лише усуненням загрози, а й ключовим кроком до перетворення державного апарату на єдину керовану схему, де силові, політичні та адміністративні елементи втратили автономію й почали функціонувати в межах чіткої вертикалі [12].

За структурно-функціональною логікою авторитарні режими потребують механізмів відтворення легітимності, і в Азербайджані таку функцію виконують контрольовані медіа [17]. Телебачення, яке залишається основним джерелом інформації для значної частини населення, формує

однорідний образ держави: модернізованої, визнаної на міжнародній арені, стабільної та такої, що послідовно відновлює територіальну цілісність. Після перемоги у Другій карабаській війні 2020 року ця функція лише посилилася. Друга карабаська війна стала для режиму не лише військовою кампанією, а й кульмінацією багаторічного політичного проєкту. Режим Алієвих протягом двох десятиліть інвестував у модернізацію армії, розбудову союзницьких відносин з Туреччиною, зміцнення оборонно-промислового комплексу та розвиток військових технологій, зокрема безпілотних систем [16]. У структурно-функціональному сенсі підготовка до війни була інтегрована в загальну логіку системи: доходи від енергетичних ресурсів фінансували армію; дипломатичні зв'язки створювали можливості для міжнародної підтримки; інформаційна політика формувала образ історичної справедливості, що має бути відновлена. Перемога 2020 року стала логічним результатом цієї довготривалої взаємодії елементів, а не разовим політичним рішенням. Водночас війна була використана як інструмент політичної міфологізації. В офіційному дискурсі вона подається як «44-денна Вітчизняна війна» — подія, що символізує відродження нації та повернення історичної гідності. Медіа висвітлюють президента як головного архітектора національного успіху, Президент Ільхам Алієв у численних промовах позиціонується як «мудрий головнокомандувач», який завершив історичну місію, що не вдалося попереднім поколінням політиків, а саму державу — як модель ефективного управління в умовах складного геополітичного середовища [18]. Така інформаційна політика виконує одразу кілька функцій: мобілізаційну, легітимаційну та стабілізуючу. Це відповідає ідеям Гарольда Лассуелла щодо ролі комунікації в авторитарних системах, де інформація використовується як інструмент конструювання політичної реальності [19].

Іншим важливим елементом структурно-функціонального механізму є залучення іноземних експертів та науковців до формування зовнішнього іміджу держави. Азербайджан активно інвестував у створення дослідницьких

програм, аналітичних центрів і міжнародних платформ, які, з одного боку, сприяли підвищенню академічного інтересу до регіону, а з іншого — виконували функцію зовнішньої легітимації режиму. Одним із ключових прикладів є діяльність Сванте Корнелла — відомого дослідника Кавказу та Центральної Азії, чия співпраця з азербайджанськими інституціями значною мірою сприяла формуванню позитивного образу Азербайджану в західних академічних та політичних колах. Його роботи, присвячені питанням регіональної безпеки, енергетичної політики та конфлікту в Карабаху, стали важливим інтелектуальним ресурсом для азербайджанської дипломатії, оскільки дозволяли інтегрувати оцінки авторитетних іноземних експертів у міжнародний дискурс [20].

Варто зазначити й участь Азербайджану у фінансуванні наукових та культурних проєктів, які мали на меті підвищити статус країни на світовій арені. Прикладом є діяльність Фонду Гейдара Алієва, що підтримував виставкові проєкти в Луврі, реставраційні роботи у Ватикані, фінансування археологічних та культурних експедицій у різних частинах світу [21]. Такі ініціативи не лише формували позитивний імідж Азербайджану як «відкритої» та «культурно активної» держави, але й виконували стратегічну функцію — забезпечували входження країни у глобальні гуманітарні мережі, що опосередковано підсилювало міжнародну легітимність політичного режиму.

Особливо важливу роль у структурно-функціональному вимірі відіграє система економічного управління, побудована на контролі за рентними потоками від нафтогазового сектору. Енергетична рента виступає не лише джерелом фінансування соціальних програм, інфраструктурних проєктів та модернізації, але й механізмом політичної мобілізації [14]. Як підкреслювали такі дослідники, як Террі Лін Карл та Хазем Беблаві, рентні держави мають тенденцію перетворювати економічні прибутки на інструмент управління суспільством [22][24]. У випадку Азербайджану ці функції реалізуються через систему адресних соціальних програм, вибіркового дотацій, підтримку

лояльних бізнес-груп та створення структурних залежностей між населенням і державою, що зміцнює стійкість режиму.

Таким чином, структурно-функціональний підхід демонструє, що стійкість азербайджанського режиму не може бути пояснена лише авторитарними практиками чи концентрацією влади. Її забезпечує здатність правлячого клану інтегрувати різні політичні та суспільні підсистеми в один керований механізм, у якому навіть зовнішні фактори — наприклад, участь у міжнародних енергетичних проєктах — виконують внутрішньополітичні функції. Така системність робить режим не лише централізованим, а й адаптивним, дозволяючи йому реагувати на виклики без ризику внутрішньої дезінтеграції [22].

Клан Алієвих виступає не лише політичним центром, але й головним інтегрувальним елементом, що забезпечує узгодженість усіх підсистем. Така логіка відповідає класичним уявленням Габріеля Алмонда і Девіда Істона про політичні системи, які зберігають стабільність через збалансовану взаємодію своїх елементів [23][25]. Саме ця структурна інтеграція — контроль над інформаційним простором, силовим апаратом, економічними потоками та міжнародним іміджем — пояснює довготривалу стійкість авторитарного режиму в Азербайджані та його здатність адаптуватися до змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

У дослідженні також застосовано персоналістський підхід, що особливо важливий для аналізу режимів, в яких політична влада значною мірою ґрунтується на ролі конкретних осіб. У випадку Азербайджану політичний процес неможливо пояснити без урахування постатей Гейдара та Ільхама Алієвих. Їхня політична спадковість, стиль управління, кадрова політика, стратегічне бачення розвитку держави — усі ці фактори визначають характер функціонування інститутів, зовнішньої політики та політичної культури. Саме персоналістський аспект пояснює, чому в Азербайджані політичні процеси

часто набувають персонального, а не інституційного характеру, а державна політика тісно пов'язана з інтересами правлячого клану.

Окремий методологічний вимір становить геополітичний підхід, який дає змогу простежити, як зовнішнє середовище впливає на внутрішню політику політичного режиму. Для Азербайджану надзвичайно важливою є взаємодія з США та країнами Європейського Союзу, стратегічне партнерство з Туреччиною, конкуренція та співіснування з Російською Федерацією, а також регіональні виклики на Південному Кавказі. Енергетичні проекти, військово-політичні союзи, участь у міжнародних організаціях — все це є не лише елементами зовнішньої політики, а й інструментами зміцнення внутрішньої стабільності політичного режиму. Тому аналіз зовнішньополітичних рішень є невід'ємною частиною розуміння логіки функціонування влади Алієвих.

Важливо підкреслити, що в умовах персоналістського правління кордони між внутрішньою та зовнішньою політикою є умовними. У Азербайджані фактично всі стратегічні рішення — від призначень в уряді до вибору геополітичного курсу — перебувають під особистим контролем правлячої сім'ї. Саме тому в цій роботі значна увага приділяється взаємозв'язку між зовнішньою політикою та особливостями політичного режиму. Відхід від цього взаємозв'язку призвів би до неповного розуміння природи влади в Азербайджані, адже режим Алієвих інтегрує зовнішньополітичні досягнення у внутрішню легітимацію та спирається на міжнародне партнерство як на інструмент зміцнення авторитарної стабільності [24].

Загалом використання інтегрованого підходу — інституційного, порівняльного, структурно-функціонального, персоналістського та геополітичного — забезпечує можливість всебічного розгляду політичного режиму Азербайджану. Така методологічна база дає змогу не лише описати окремі елементи політичної системи, але й пояснити їхню взаємодію,

внутрішню логіку та вплив на формування сучасної моделі влади. Це створює підґрунтя для подальшого аналізу історичних етапів становлення режиму, механізмів його стійкості та ролі сім'ї Алієвих у визначенні стратегічного курсу держави.

1.2. Теоретичні підходи до вивчення персоналістських та гібридних авторитарних режимів у контексті Азербайджанської специфіки

Аналіз політичного режиму Азербайджану, сформованого під керівництвом Гейдара та Ільхама Алієвих, неможливий без чіткого теоретичного підґрунтя, яке дозволяє визначити природу цього режиму, його ключові риси та логіку функціонування. Для того щоб пояснити феномен стабільності азербайджанської влади, її персоналістський характер, специфіку взаємодії інститутів та механізми легітимації, що відрізняють Азербайджан від інших пострадянських держав.

Політичний режим, сформований кланом Алієвих в Азербайджані, належить до типу персоналістських авторитарних режимів, у межах яких влада концентрується навколо конкретної особи або обмеженого сімейного кола, а політичні інститути виконують радше декоративно-легітимаційну функцію. Його структура була закладена ще за правління Гейдара Алієва й значною мірою відтворена та модернізована його сином Ільхамом. Персоналістський характер азербайджанського режиму не лише визначає механізми функціонування влади, але й формує логіку взаємодії з суспільством, опозицією та міжнародним середовищем [2].

Для ширшого розуміння режиму Алієвих необхідно звернутися до поняття політичного режиму. У широкому розумінні політичний режим визначається як сукупність методів, норм та практик здійснення державної влади, а також механізмів взаємодії між владою та суспільством. У класичній політичній науці вирізняють демократичні, авторитарні та тоталітарні режими, а також різні форми їхніх гібридних комбінацій. У випадку Азербайджану більшість дослідників характеризують його режим як авторитарний із сильно вираженими персоналістськими та клановими елементами, що поєднує риси не лише автократії, а й модернізованої політичної традиції Сходу.

Серед теоретичних моделей, найбільш релевантних для цього дослідження, важливе місце займає концепція конкурентного авторитаризму, запропонована Стівеном Левицьким та Люком Веєм [26]. Автори стверджують, що в таких державах формально існують демократичні інститути — вибори, парламент, судова система — але реальна політична конкуренція суттєво обмежена. Влада контролює доступ до медіа, адміністративних ресурсів, а опозиційні сили перебувають у нерівних умовах. Азербайджан повністю відповідає критеріям теорії конкурентного авторитаризму що змогу адекватно описати специфічну природу азербайджанського режиму. Формально в Азербайджані регулярно проводяться президентські та парламентські вибори, існує багатопартійність та існують різні громадські організації, однак усі ці інститути функціонують у нерівних умовах. Опозиція майже повністю позбавлена доступу до медіапростору, ресурси держави використовуються для підсилення позицій правлячої партії, а виборчі кампанії відбуваються під постійним адміністративним тиском. Судова система також залишається залежною та часто застосовується для обмеження діяльності опозиціонерів, журналістів і громадських активістів, а для покращення іміджу держави залучаються іноземні вчені та спеціалісти, велика кількість досліджень що стосуються

Карабахських воєн, або політичного становища Азербайджану в світі спонсорується напряду Баку, так вченого Сванте Корнелла неодноразово звинувачував уряд Вірменії у про-азербайджанських поглядах та отримуванні стороннього фінансування [20][27]. У межах цієї моделі формальні демократичні процедури не скасовуються, але їхнє практичне значення мінімізується, що цілком відповідає критеріям, визначеним Левицьким і Веєм.

Після повернення Алієва до влади у 1993 році на тлі глибокої політичної та військової кризи на тлі військових невдач та проблем з інтеграцією під час правління президента Абульфаза Ельчибея, процес формування персоналістської вертикалі пришвидшився [28]. У перші роки незалежності Азербайджан зіткнувся не лише з Нагірно-Карабаською війною, а й із внутрішніми збройними конфліктами та фрагментацією силових структур [11]. Одним із основних епізодів у затвердженні режиму Гейдара Алієва слугує боротьба з ОПОН, якою керував Ровшан Джавадов один із найвпливовіших військових командирів часів карабаської війни, зам міністра внутрішніх справ, який до цього активно сприяв приходу Гейдара Алієва до влади. На тлі завершення бойових дій та нестабільної ситуації в країні, бійці ОПОН дозволяли собі не виконувати прямі накази уряду та чинити збройний опір [8].

У березні 1995 року командир ОПОН Ровшан Джавадов, виступив проти Алієва, звинувативши уряд у корупції, узурпації влади та спробі послабити силові структури, які не підконтрольні президенту. Конфлікт завершився штурмом бази ОПОН у Баку, загибеллю Джавадова та ліквідацією підрозділу [29].

Цей епізод мав декілька далекосяжних наслідків, а саме остаточно були усунуті паралельні силові центри, які становили загрозу для влади. Було затверджено повну монополізацію силових структур навколо президентської адміністрації. Остаточно ліквідовано нелояльні та озброєні політичні сили, та було продемонстровано які наслідки будуть у випадку прямої конфронтації з

режимом. Було консолідовано персоналістську вертикаль влади, засновуючись на особистій лояльності. Після придушення виступу ОПОН силовий сектор був докорінно реорганізований, а всі ключові структури отримали керівництво, підконтрольне особисто Алієву. Відбулося формування політичної культури, у якій силові інституції служать не державі, а напряду режиму[8]. У цьому сенсі «заколот ОПОН» був для Азербайджану тим, чим для Росії стало придушення ГКЧП або пізніше – путч ПВК «Вагнер» на чолі з Пригожиним, який, в свою чергу має багато спільного фігурою Джавадова.

Ще однією теоретичною основою є типологія авторитарних режимів, запропонована Барбарою Геддес. Вона виділяє чотири основні типи автократій: військові режими, однопартійні, персоналістські та гібридні [30]. Азербайджанський випадок найближчий до персоналістського режиму, у якому влада зосереджується навколо однієї людини або сімейного клану, а ключові державні рішення залежать не від формальних процедур, а від особистої волі лідера. Передача влади від Гейдара Алієва до його сина Ільхама у 2003 році є одним з найяскравіших прикладів персоналістської спадковості в пострадянському регіоні [3].

Політичний режим сучасного Азербайджану нерідко порівнюють із радянською системою, що існувала в Азербайджанській РСР. При цьому важливо враховувати, що сам радянський період не був однорідним: він включав і ранню «владу робітничого класу», і персоналістську модель сталінського типу, і поступову лібералізацію доби Хрущова та перебудови [4]. Азербайджанський дослідник Сергій Румянцев зазначає, що все частіше лунають твердження про те, що «нинішній політичний режим є ще більш жорстким або навіть авторитарнішим за пізньорадянський» [31]. На його думку, у політичній системі Азербайджану справді збереглася низка інституційних елементів, успадкованих від СРСР: правляча партія «Єні Азербайджан» нагадує функціонування Компартії; Міллі Меджліс відіграє

приблизно таку саму роль щодо президентської адміністрації, яку відігравала Верховна Рада в радянський період; а кланова структура еліт не лише не зникла після розпаду Союзу, а й була інституціоналізована в добу Гейдара та Ільхама Алієвих. Водночас Румянцев зауважує, що азербайджанський режим не варто трактувати як просту «наследовану» копію радянської моделі — він розвинувся у повноцінний авторитарний порядок, що має власну логіку та механізми [31].

Подібної думки дотримується і Марина Оттавей, яка кваліфікує політичну систему Азербайджану як «напівавторитарну», відзначаючи баланс між формальними демократичними інститутами та фактичним домінуванням виконавчої влади [32].

Оцінки міжнародних організацій підтверджують тенденцію до посилення авторитарного контролю. За даними Freedom House, концентрація влади в руках Гейдара Алієва після 1993 року започаткувала системне згортання громадянських свобод, а після передачі влади його синові Ільхаму репресивний компонент режиму суттєво посилюється [34]. У звіті за 2015 рік Азербайджан був охарактеризований як держава з різко погіршеними показниками політичних прав і свобод [33]. У «Індексі демократії» Economist Intelligence Unit за 2016 рік країна посіла 148 місце та була класифікована як авторитарний режим [34].

Політолог Зафар Гулієв наголошує, що із приходом Ільхама Алієва до влади у 2003 році в Азербайджані розпочалося послідовне утвердження культу особистості Гейдара Алієва, який став центральним елементом офіційної політичної ідеології [35]. Цей культ не лише закріплює образ «батька нації», а й забезпечує символічну легітимацію спадковості влади. У доповідях «Міжнародної кризової групи» зазначається, що персональний міф Гейдара Алієва — «лідера, який врятував державу», — поступово трансформується у двоцентричний культ, що поширюється і на постать Ільхама Алієва [36].

У межах персоналістських систем особливу увагу привертає концепція неопатримоніалізму, яку використовують для опису держав, де формальні бюрократичні структури поєднуються з патронажними відносинами, особистою лояльністю та неофіційними каналами впливу. Неопатримоніальна держава функціонує не як безособова бюрократія, а як система, у межах якої доступ до влади, ресурсів і політичних рішень залежить від близькості до правлячого центру. У сучасному Азербайджані ця логіка є визначальною: призначення на посади, розподіл економічних можливостей та формування політичної еліти базуються не на інституційних критеріях, а на належності до патронажних мереж, лояльності до президентської адміністрації та особистого кола Алієвих.

Важливою аналітичною рамкою для розуміння азербайджанського режиму є також теорія «рентної держави» (rentier state) [22]. Держави, значна частина бюджету яких формується не за рахунок продуктивної економічної діяльності, а завдяки експорту природних ресурсів, часто демонструють специфічні моделі політичного управління: знижений рівень політичної конкуренції, слабкі громадські інститути та високий ступінь централізації влади. Азербайджан, отримуючи значні прибутки від торгівлі нафтою та газом, використовує цей ресурс для підтримки внутрішньої стабільності, фінансування соціальних програм і зміцнення політичної лояльності. Це дозволило режиму Алієвих створити ефективний механізм легітимації, який базується не лише на контролі, а й на матеріальному забезпеченні населення [27].

Окреме місце в аналізі займає теорія гібридних режимів, що описує змішання демократичних і авторитарних елементів. У сучасних дослідженнях Азербайджан часто розглядають як «гібрид» між формально конституційною республікою та фактично клановою автократією. Гібридний характер проявляється у наявності виборів без реальної конкуренції, парламенту без самостійності, судової системи без незалежності, а також в активному

використанні державних інститутів для забезпечення домінування правлячої еліти.

Усі ці теоретичні концепції — конкурентний авторитаризм, персоналістська автократія, неопатримоніалізм, рентна держава та гібридний режим — разом створюють аналітичну основу, яка дозволяє комплексно осмислити феномен влади Алієвих. Вони пояснюють не лише інституційні особливості азербайджанської політики, але й те, як саме влада взаємодіє з суспільством, чому режим демонструє високу стійкість та яким чином йому вдається забезпечувати міжнародну легітимність.

Важливо наголосити, що жодна з цих теорій окремо не дає повного пояснення специфіки азербайджанського політичного режиму. Лише їхнє поєднання дозволяє побачити багатшаровість влади Алієвих, у якій інституції існують поруч із персоналізованими практиками, а зовнішньополітичні успіхи — поруч із внутрішнім авторитарним контролем. Саме тому у подальшому аналізі ці підходи використовуються комплексно, як теоретична основа для розуміння механізмів функціонування сучасного Азербайджану та унікальної ролі політичного клану Алієвих.

Попри персоналістський характер влади, режим Алієвих демонструє високу стійкість, що відрізняє його від багатьох аналогів у пострадянському просторі. Це пояснюється поєднанням трьох ключових чинників: своєчасною ліквідацією внутрішніх загроз ще в середині 1990-х років [8], контролем над економічними ресурсами [22], отриманими від експорту енергоресурсів, а також зовнішньополітичним балансуванням між різними центрами сили — Туреччиною, Європейським Союзом, Росією, США та Ізраїлем [27]. Завдяки цьому персоналістський режим у Баку не лише зберігає внутрішню стабільність, а й формує уявлення про Азербайджан як про ефективну й прогнозовану державу в очах міжнародних партнерів, що є рідкісним випадком для авторитарних моделей управління.

1.3. Інституційна та системна архітектура влади Алієвих: функції, взаємодія та механізми стабільності

Персоналістські режими, які на перший погляд здаються політичними системами, побудованими навколо однієї домінуючої постаті, насправді являють собою значно складніші утворення. Їхня тривка стабільність, здатність до адаптації та досягнення внутрішньої рівноваги ґрунтується не лише на харизмі лідера чи жорсткому контролю над політичною сферою. Ці режими — результат тривалих історичних процесів, інституційної еволюції, структурних особливостей економіки, взаємодії еліт та зовнішніх геополітичних впливів. У науковій літературі вже сформувалися кілька підходів, що дозволяють оцінити життєздатність персоналістських автократій [37][30], і саме вони становлять корисний аналітичний інструментарій для вивчення політичної системи сучасного Азербайджану.

Структурно-функціональний підхід, запропонований Г. Алмондом та Дж. Коулманом, пропонує розглядати політичну систему не через формальні інститути, а через функції, які вона виконує[23]. Це особливо важливо для персоналістських автократій, у яких формальні структури нерідко маскують реальні механізми ухвалення рішень. Як слушно зазначає Барбара Геддес, авторитарні інститути в багатьох випадках виконують роль фасаду для неформальних мереж впливу та патронажу[30]. У цьому сенсі аналіз Азербайджану вимагає звернення саме до «функціональних вузлів» у вигляді своїх силових структур, правлячої партії, контрольованих медіа та зовнішньополітичних механізмів, які фактично забезпечують життєздатність режиму. Дослідження професорів Десаї, Олофсгарда та Юсефа [38] демонструють, що такі вузли формують «режимний контракт», у межах якого еліти отримують привілеї та стабільність, а суспільство — мінімальний рівень соціально-економічного добробуту в обмін на політичну пасивність.

Кооптація, контроль над медіа та репресивний баланс є ключовими механізмами авторитарної витривалості. У цьому контексті Геддес докладно описує логіку кооптаційної політики як механізму нейтралізації потенційних конкурентів[30]. В Азербайджані патронажна модель почала системно вибудовуватися ще в другій половині 1990-х років. За даними науковців, до 1998 року приблизно 70 % ключових державних посад були зайняті представниками кланових груп, найбільш наближених до Нахічевані, що свідчило про контрольовану концентрацію політичних ресурсів[39]. Попри часткові ротації після 2003 року, принцип абсолютної лояльності залишився основою доступу до влади та ресурсів.

Другим важливим елементом стало встановлення системного контролю над медійним простором. Упродовж 1990-х — початку 2000-х років Азербайджан вибудовує модель, у якій телебачення контролюється державою або бізнес-групами, пов'язаними з владою[28]. За оцінками Freedom House, рівень свободи преси тривалий час утримується в межах 10–15 балів зі 100, що свідчить про системну цензуру та обмеження доступу до незалежної інформації[34]. Це заклало підвалини для формування стабільної легітиміційної інфраструктури, здатної нівелювати протестні настрої та зменшувати можливості опозиційної мобілізації. Репортери без кордонів також фіксують, що 80–90 % телевізійного контенту перебуває під прямим або опосередкованим контролем держави[17].

Третім елементом є репресивний баланс, який стримує як масові протести, так і потенційні елітні заколоти. Сволік слушно зауважує, що авторитарні режими перебувають між «загрозою знизу» та «загрозою згори» [37]. У Азербайджані силові структури залишаються під особистим контролем президента, а їхня фрагментація — під ретельним управлінням. Міжелітні конфлікти 1995, 2005 та 2015 років підтвердили, що система стримувань і протигаг всередині силового блоку працює ефективно, адже жоден із цих конфліктів не переріс у загрозу режиму.

Рентна економіка, за концепцією М. Роса та Г. Махдаві, формує можливість влади підтримувати соціальний контракт, мінімізуючи політичний тиск суспільства[41][42]. Енергетичні доходи Азербайджану після запуску нафтопроводу Баку – Тбілісі – Джейхан у 2006 році стали основою бюджетної стабільності: у пікові роки нафтогазові надходження сягали понад 30 млрд доларів США[14]. Значні ресурси дали змогу реалізовувати амбітні соціально-інфраструктурні програми, що знижували ймовірність протестних хвиль. Рентна модель Азербайджану перетворилася на «один із ключових механізмів нейтралізації суспільного заспокоєння»[40].

Династичний вимір влади посилює персоналістську природу режиму. У Азербайджані цей процес бере початок у середині 1990-х років, коли реформи 1996 та 2002 років поступово формують правові рамки політичної спадковості. Як зазначає Де Ваал, Гейдар Алієв «трансформує президентство на інститут, де персональна вірність важливіша за інституційні правила»[27]. Передача влади Ільхаму Алієву у 2003 році стала не стільки викликом, скільки логічним етапом розвитку вже усталеного персоналістського режиму.

Зовнішньополітичний вимір також відіграє визначальну роль у стабільності системи. За оцінками Томаса де Ваала, саме Гейдар Алієв створив модель стратегічного балансування між Москвою, Вашингтоном та Анкарою, яка дозволила Азербайджану уникнути надмірної залежності від будь-якого центру сили[27]. Підписання «Контракту століття» у 1994 році та одночасне збереження членства в СНД стали прикладами обережної багатовекторності. У цей період формуються і помірні русофобські установки, спрямовані не на конфронтацію, а на дистанціювання від російського впливу на користь тюркської ідентичності та стратегічного партнерства із Заходом[40].

Після 2003 року Ільхам Алієв суттєво посилив зовнішньополітичний потенціал країни. Сванте Корнелл наголошує, що Азербайджан зміг перетворити зовнішню політику на інструмент нематеріальної ренти, коли міжнародна вага компенсує внутрішні політичні ризики [17.] Військові успіхи

2020 і 2023 років лише закріпили цю тенденцію, зміцнивши внутрішню легітимність влади.

Висновки до розділу I

Нами було здійснено комплексний аналіз теоретико-методологічних підходів, що становлять основу для дослідження політичного режиму Азербайджану та особливостей його функціонування в умовах персоналістської автократії. Узагальнення представлених моделей, концепцій і методологічних інструментів дозволяє сформувати цілісну інтелектуальну рамку, в межах якої може бути здійснений подальший аналіз влади клану Алієвих.

В результаті аналізу стало зрозуміло що адекватне вивчення азербайджанського політичного режиму неможливе без врахування персоналістських чинників. Персоналізація влади в Азербайджані є не лише характеристикою масового сприйняття, а й відображенням реальної політичної архітектури та структури, у якій ключові рішення визначаються не стільки інституційною логікою, скільки волею правлячої сім'ї, які, однак, діють доволі виважено, що уберегає режим від краху. Саме тому використання персоналістського, інституційного, структурно-функціонального та геополітичного підходів у їхній взаємодії дає змогу повніше пояснити механізми політичного контролю, легітимації та стабільності режиму.

В ході аналізу теоретичних моделей авторитаризму, було продемонстровано що азербайджанська система не є уособленням конкретного типу режиму, а радше успішно поєднує елементи кількох типів

автократій. Вона не є ані класично однопартійною, ані військовою диктатурою, хоча й містить окремі риси обох типів. Найбільш релевантними для її пояснення є концепції конкурентного авторитаризму, персоналістських режимів, неопатримоніальної логіки влади та рентної держави. Комбінація цих підходів дозволяє зрозуміти, чому формально демократичні інститути в Азербайджані виконують здебільшого легітимаційну функцію, а ключові процеси прийняття рішень сконцентровані поза межами формальних процедур.

Структурно-функціональний підхід дозволив показати, що політичний режим Алієвих є цілісною системою, у межах якої підсистеми, такі як президентська адміністрація, силові структури, державна бюрократія, правляча партія, економічні ресурси та медійний простір ефективно функціонують у взаємодоповненні. Їхня інтеграція не є випадковою, так як вона була сформована через усунення конкуруючих центрів сили в 1990-х роках, вибудовувалась ще з радянських років Гейдаром Алієвим і подальше надбудовувалась при його режимі, та під час правління його сина, Ільхама Алієва, була збудована вертикаль що ґрунтується на особистій лояльності. Така логіка відповідає класичним уявленням Алмонда та Істона про політичні системи, здатні зберігати стабільність завдяки збалансованому виконанню функцій контролю, комунікації, мобілізації та адаптації.

Значна увага у розділі була приділена ролі ресурсної економіки у зміцненні режиму в рамках концепції «рентної держави», що дає нам можливість пояснити, як енергетична рента перетворюється на інструмент внутрішньо та зовнішньо політичної лояльності, соціального задоволення та придушення потенційної протестної активності. Нафтогазові доходи стали одним із ключових чинників стабільності персоналістської моделі, дозволивши владі фінансувати соціальні програми, масштабні інфраструктурні проекти та силовий сектор, формуючи тим самим стійкий «авторитарний контракт» між державою та суспільством.

Для Азербайджану зовнішньополітичний вимір виступає не другорядним, а одним зі стрижневих структурних компонентів внутрішньої стабільності. Активне залучення міжнародних експертів та аналітичних центрів (зокрема досліджень Сванте Корнелла) виконують не лише зовнішньополітичні функції, а й сприяють формуванню позитивного іміджу режиму та підвищенню його легітимності всередині країни. Така взаємопов'язаність зовнішньої та внутрішньої політики є характерною рисою персоналістських автократій, що спираються на символічні ресурси міжнародного статусу. Політичний режим Азербайджану не можна описати лише за допомогою однієї теоретичної моделі. Його природа багатшарова: він водночас є персоналістським, неопатримоніальним, рентним та гібридним. Саме поєднання цих характеристик дозволяє зрозуміти високу стійкість влади Алієвих, її здатність до адаптації та ефективну інтеграцію внутрішніх і зовнішніх інструментів контролю. Феномен влади Алієвих та любові народу до них може бути зрозумілий лише через використання багатовимірної аналітичної рамки.

РОЗДІЛ II. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ РЕЖИМА АЛІЄВИХ ТА СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ

2.1. Захід та США, Контракт Сторіччя та Світова інтеграція

Одним із головних стратегічних та економічних партнерів Азербайджану виступають США та країни Європи, Азербайджан під керівництвом Алієвих зумів стати одним із головних імпортерів нафтогазових продуктів в Європу, та побудувати міцне як економічне та оборонне, так і стратегічне партнерство з країнами заходу. Історія взаємин між Азербайджаном та Сполученими Штатами та Європою має глибоке історичне коріння, що сягає XIX століття. Вже в 70–80-х роках того часу, коли у Баку лише зароджувалася нафтова промисловість, американські та європейські компанії виявляли значний інтерес до багатих запасів азербайджанської нафти [48].

На той період торгівля нафтовими продуктами в межах Імперії перебувала під контролем компанії «Standard Oil», яка, маючи певні труднощі на європейському ринку, прагнула розширити свою діяльність у межах держави. Саме з цією метою до Баку було відправлено торгового представника для проведення переговорів із впливовими європейськими компаніями, що займали провідні позиції в азербайджанському нафтовому секторі [44].

Однак тодішня відносна слабкість США на міжнародній арені, а також суперечності між американськими та європейськими інтересами, не дозволили США утвердитися в регіоні. Важливу роль у цьому відіграла Велика Британія, яка на той час мала міцні позиції в Азербайджані, а також загальні антиамериканські настрої серед європейських країн [44].

Перші контакти нової азербайджанської еліти з американською дипломатією почались лише після розпаду СРСР та засвідчили про прагнення

інтегруватися в західну систему міжнародних відносин, а американська реакція на ці прагнення показують чітку зацікавленість в стратегічному та економічному партнерстві між державами. Після розпаду СРСР, США затвердились у світі як гегемон, що і послужило основою стратегії розвитку для режиму Гейдара Алієва [43].

Азербайджано-Європейські відносини ж, частково відрізняються від Азербайджано-Американських, в основному саме на Імперській площині історіографії. З самого моменту спрощення процедур залучення іноземного капіталу, більш технологічної розробки та відкриття нових нафтових родовищ на території Азербайджану, Баку викликав неабиякий інтерес зі сторони країн учасниць Антанти, а саме Франції та Великобританії [48].

Початок азербайджано-британських і азербайджано-французьких взаємин сягає кінця XIX — початку XX століття, коли Азербайджан перебував у складі Російської Імперії. Саме в цей період на тлі бурхливого розвитку нафтовидобувної галузі Баку до країни почали активно залучатися іноземні інвестиції. Уже на початку XX століття британські та французькі компанії вклали понад 60 мільйонів рублів у розвиток азербайджанських нафтових підприємств, що стало важливим поштовхом для модернізації галузі [48].

За роки знаходження Азербайджану в СРСР, енергетичні прагнення та апетити великих європейських країн не стали помірніше, навпаки, вони стрімко зросли. Новий ринок вуглеводневих не міг залишатися осторонь від європейської уваги, про це свідчить доволі швидке визнання Азербайджану провідними європейськими країнами, а також численні пропозиції контрактів щодо розробки нафтогазових родовищ, які згодом закріпляться у «Контракті Сторіччя». Однак перед країною все ще стояла проблема триваючого військового конфлікту [11].

Американо-азербайджанські відносини від самого початку свого становлення опинилися під впливом Нагірно-Карабахського конфлікту, який

значною мірою визначав політичний фон співпраці між двома державами. На початку 1993 року азербайджано-американські відносини перебували в стані серйозної напруги, що було наслідком як внутрішньополітичних процесів у Азербайджані, так і дії зовнішніх факторів, а одним із найсуперечливіших аспектів цього періоду стало ухвалення в США так званої Поправки 907 до «Акта на підтримку свободи», що регулював надання економічної допомоги пострадянським республікам. За ініціативи та активного тиску вірменського лобі до закону було включено положення, яке забороняло надання фінансової допомоги уряду Азербайджану, доки Президент США не підтвердить, що Азербайджан «робить помітні кроки щодо припинення всіх блокад і наступальних дій проти Вірменії та Нагірного Карабаху» [28].

Багато дослідників і аналітиків, серед яких і відомий політолог Сванте Корнелл, розглядають це рішення як одну з найбільших помилок американської зовнішньої політики на пострадянському просторі. На думку Корнелла, вимога скасування «блокади» була необґрунтованою, адже не враховувала факт, що Вірменія сама запровадила ембарго проти Нахічевані, яка є частиною Азербайджану, відокремленою від його основної території. Крім того, закриття кордону між Азербайджаном і Вірменією стало наслідком окупації азербайджанських земель, а не навпаки [47].

Учений також звертає увагу на те, що сам термін «блокада» є некоректним, оскільки Вірменія має відкриті економічні зв'язки з Грузією та Іраном, і тому більш доречним визначенням є «ембарго». На його думку, успішне просування Поправки 907 стало можливим завдяки кільком чинникам: високому рівню організованості вірменської діаспори в США, її значному впливу на виборчі процеси (особливо в таких ключових штатах, як Каліфорнія), а також відсутності чіткої політики США щодо Кавказького регіону. Симптоматичним є й той факт, що на момент ухвалення поправки в Сполучених Штатах не існувало навіть посольства Азербайджану, що ускладнювало комунікацію та захист його інтересів [28].

У своїх роботах Сванте Корнелл доволі різко оцінює роль вірменського лобі в розвитку карабахського конфлікту, підкреслюючи, що «Сполучені Штати продовжують своє шкідливе втручання у страшний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном. Зокрема, їхня участь полягає у збільшенні страждань мільйона азербайджанських біженців та віддаленні надій на врегулювання... США карають сторону, що програла, і заохочують загарбника, окупанта та очевидного переможця у війні. Хіба в американських інтересах забороняти нормальну гуманітарну допомогу маленькій країні, яка хоч і не особливо демократична, але прагне Заходу і важлива у забезпеченні регіональної стабільності та економічних перспектив? Вірменська діаспора та її прихильники, очолювані колишнім сенатором Робертом Доулом, не показують це» [47].

Подібну позицію поділяють і інші дослідники, зокрема Томас де Ваал, який називає прийняття Поправки 907 «найаномальнішою частиною американської зовнішньої політики». Вона, за його оцінкою, значно обмежила дипломатичні можливості США у відносинах з Азербайджаном і ускладнила діяльність американських посередників у процесі мирного врегулювання конфлікту [11].

Цю ж думку підтверджувала й колишня державна секретарка США Мадлен Олбрайт, яка у своєму листі до голови Палати представників у вересні 1998 року зазначала:

«Поправка 907 шкодить національним інтересам США, підриваючи їх нейтралітет у врегулюванні карабахського конфлікту, їх можливості у підтримці економічних і правових реформ в Азербайджані, зусилля в зусилля в зусилля в зусилля в зміцненні економічних і правових реформ в Азербайджані» [47].

Таким чином, ухвалення Поправки 907 стало не лише проявом внутрішньополітичного тиску, а й чинником, що суттєво ускладнював

будування як економічних, так і політичних відносин між Азербайджаном та США. З вищезазначеного ми можемо помітити що не весь істеблішмент США підтримував цю поправку, багато політиків та дослідників вважало її недоречною. Для зміни ситуації був потрібен хоч якийсь вдалий рух.

Саме тоді, у січні 1993 року, тодішній голова Верховного Меджлісу Нахічеванської Автономної Республіки Гейдар Алієв звернувся з офіційним посланням до новообраного президента США Білла Клінтона. У своєму зверненні азербайджанський політик висловив сподівання, що нова адміністрація Сполучених Штатів займе більш зважену та справедливую позицію щодо Азербайджану, особливо у питанні зняття блокади Нахічевані, запровадженої Вірменією. Лист отримав швидку реакцію з боку Білого дому, що стало початком нового етапу у діалозі між двома державами[44].

Уже 4 лютого 1993 року посол США в Азербайджані Річард Майлс здійснив офіційний візит до Нахічевані, де зустрівся з Гейдаром Алієвим. Під час цієї зустрічі дипломат передав лист від Річарда Армітаджа, керівника програми з гуманітарної допомоги Держдепартаменту США, в якому повідомлялося про рішення президента Клінтона надати термінову гуманітарну підтримку Нахічевані[46].

Невдовзі після цього, попри дію Поправки 907, до Нахічевані прибули американські літаки з гуманітарними вантажами, що стало першим реальним кроком до пом'якшення напруженості у двосторонніх відносинах. Цей жест доброї волі було високо оцінено в Азербайджані та розцінено як символ готовності США до конструктивного діалогу. Уже в квітні–травні 1993 року в Баку та Вашингтоні розпочали діяльність посольства обох країн, що закріпило політичне зближення[44].

Завдяки ефективному врегулюванню ситуації та ініціативам, спрямованим на стабілізацію зовнішньополітичного курсу, Гейдар Алієв здобув значний політичний авторитет і довіру населення. На тлі внутрішньої

дестабілізації та військових невдач уряду Абульфаза Ельчибея, Алієв поступово утвердився як найвпливовіша постать у політичному житті Азербайджану, та як людина яка може вести і здобувати поступки у діалозі США.

У 1994–1996 роках зовнішньополітична стратегія країни за ініціативи Гейдара Алієва була істотно переорієнтована на поглиблення співпраці зі Сполученими Штатами. Розвиток зв'язків із Вашингтоном став одним із ключових пріоритетів азербайджанської дипломатії. Така переорієнтація чітко відображалася не лише у міжнародній політиці, але й у внутрішньому політичному курсі, стилі управління та навіть у світоглядних та релігійних позиціях самого Алієва.

Як зазначає азербайджанський політолог Алі Абасов, «У 1994—1996 роках у зовнішній політиці Азербайджану розвиток відносин з подачі Гейдара Алієва зі Сполученими Штатами було піднято на рівень першочергових завдань. Азербайджан почав відкрито орієнтуватися на захід, що виявлялося не тільки в міжнародній, а й у внутрішній політиці та звичках та побуті самого Гейдара Алієва. Деякі експерти, наприклад Алі Абасов, його ставлення до релігії характеризують так "Ставлення режиму Алієва до релігії змінюється паралельно і у зв'язку зі зміною його зовнішньополітичних орієнтацій. Перший час домінує орієнтація на Росію і його союзника в Закавказзі — Іран. У цей період Алієв активно використовує ієрархію. Суспільність зафіксувала той факт, що в шістнадцяту річницю іранської революції Г. Алієв відвідав прийом, влаштований іранським посольством, брав активну участь у всіх релігійних святах і здійснив хадж у Мекку. Однак потім, за зміни орієнтації на Захід і насамперед на США, процес був різко загальмований, завершившись практичним видаленням ісламу з політичної арени країни». Зі змінами в сім'ї та традиціях Алієвих, змінювався і сам Азербайджан[49].

Після завершення затяжного Нагірно-Карабаського конфлікту Азербайджан, очолюваний вдруге обраним президентом Гейдаром Алієвим,

отримав можливість спрямувати свої зусилля на економічну модернізацію та політичну стабілізацію. Саме на тлі стабілізації регіону, у Гейдара Алієва виникла можливість запросити інвесторів до країни [40].

Так званий «Контракт століття», ратифікований Парламентом Азербайджанської Республіки, набув чинності 12 грудня 1994 року, та став першим крупним договором незалежного Азербайджану в енергетичному секторі. Первинні геологічні оцінки свідчили про наявність приблизно 511 млн тонн запасів нафти, однак після проведення детального оціночного буріння ці показники були уточнені й сягнули 730 млн тонн. У зв'язку з цим загальний обсяг інвестицій, необхідних для ефективного освоєння родовищ, був визначений у розмірі 11,5 млрд доларів США [44].

У контракті було представлено тринадцять світових компаній, зокрема BP, одна з найстаріших та найвпливовіших транс-національних нафтогазових компаній, вони представляли собою вісім країн світу, серед яких власне Азербайджан, Туреччина, США, Японія, Сполучене Королівство, Норвегія, Саудівська Аравія та Росія [58].

За умовами контракту нафтогазові компанії отримували доступ до трьох найбільших та вкрай важливих на той час нафтових родовищ Азербайджану, а саме Азері-Чираг-Гюнешлі в Каспійському морі [44].

Відповідно до положень «Контракту століття», 80 % чистого прибутку від розробки зазначених родовищ залишається у власності Азербайджану, тоді як решта 20 % надходить іноземним інвестиційним компаніям. Такий розподіл прибутків став не лише економічно вигідним для держави, а й символом успішної інтеграції Азербайджану у світовий енергетичний ринок. З практичної точки зору цей договір визначив подальший стратегічний курс розвитку паливно-енергетичного комплексу країни та заклав підвалини її геополітичної стабільності.

Окрім свого значного економічного потенціалу, магістральний нафтопровід виконує й вагомую політичну функцію. Його роль виявляється не лише у формуванні енергетичної безпеки та енергонезалежності регіону й Баку в тому числі, а й у зміцненні міжнародного співробітництва між країнами партнерами та Азербайджаном [14].

Гюлістанський контракт де-факто відкрив світу нафтогазові родовища Азербайджану, що в результаті призвело до підписання ще 26 договорів за участі 41 нафтогазової компанії з 19 країн світу. Сам «контракт сторіччя» увійшов до списку найбільших угод сучасності, як за загальним обсягом можливих та фактичних інвестицій, так і за кількістю самих можливих вуглеводневих запасів. Саме цей документ поклав початок реалізації «Нової нафтової стратегії» держави [50]. Цікавим є той факт, що навіть попри наявність російської компанії «Лукойл» серед учасниць договору, саме заключення договору викликало обурення та різко негативну реакцію з боку Російської Федерації, яка надіслала свою ноту протесту Азербайджану. З точки зору Росії підписання такого договору було злочинним та незаконним. РФ зумовлювала свій протест тим, що «односторонність Баку у прийнятті таких рішень протирічить міжнародному праву та можуть нанести невиправну шкоду екосистемі Каспійського моря». З жовтня 1994-го року РФ заборонила Азербайджанським судам використовувати ресурси внутрішніх вод Росії, а «надмірну» зацікавленість та інвестиції «ВР» та низки інших американських компаній у суспільне життя Азербайджану було названо росіянами «Американським лобі в Азербайджані», та «Тріумфом Вашингтону та створеної США західної коаліції над Росією» [56].

Цей договір та вищезазначені події позначили відхід влади Баку в лиці Гейдара Алієва від виключної орієнтації на Росію та Туреччину та відкрив шлях до партнерства зі Сполученими Штатами, Великою Британією та іншими європейськими державами.

Стабілізувавши внутрішньополітичну та економічну ситуацію, азербайджанське керівництво почало послідовно поглиблювати співпрацю із західними партнерами, орієнтуючись на загальноприйняті міжнародні стандарти та рішення. На початку 2000-х років зовнішньополітичний курс Баку дедалі більше синхронізувався з пріоритетами США та провідних західних інституцій [50].

Після терактів 11 вересня 2001 року Азербайджан одним із перших на Південному Кавказі підтримав антитерористичні ініціативи Вашингтона. Держава приєдналася до заходів ООН із протидії тероризму, розширила співпрацю з Комітетом ООН з боротьби з тероризмом і Санкційним комітетом щодо Афганістану, а вже в жовтні 2001 року підписала Конвенцію про запобігання фінансуванню тероризму [44]. Того ж року, 19 листопада, Азербайджан отримав статус асоційованого члена Парламентської асамблеї НАТО, що стало важливим кроком до інституційного зближення з євроатлантичними структурами.

У травні 2003 року Баку ухвалив рішення про участь своїх військових у складі міжнародних коаліційних сил в Іраку. Хоча контингент був невеликим, сам факт участі став сигналом про намір Азербайджану позиціонувати себе як відповідального партнера Заходу [49].

У цей період стан здоров'я Гейдара Алієва різко погіршився, що співпало з наближенням президентських виборів. У липні 2003 року його було госпіталізовано до турецького військового шпиталю «Гюльхане», після чого він більше не з'являвся на публіці. Тим не менш, саме в цей час і він, і його син Ільхам були висунуті кандидатами на президентських виборах. 2 жовтня у зверненні, транслюваному на державному телебаченні, Гейдар Алієв оголосив про зняття своєї кандидатури на користь сина. Вибори 15 жовтня завершилися перемогою Ільхама Алієва, який отримав 79,46 % голосів. 12 грудня 2003 року Гейдар Алієв помер у клініці міста Клівленда на 80-му році життя.

Вступивши на посаду, Ільхам Алієв продовжив енергетичну стратегію батька. У 2004 році він затвердив «Довгострокову стратегію управління нафтовими та газовими доходами», яка мала забезпечити ефективне використання рентних надходжень. Економіка країни у цей час демонструвала стрімке зростання, обумовлене насамперед експортом енергоресурсів. Протягом першого президентського терміну були завершені ключові інфраструктурні проєкти, що остаточно забезпечили транспортування нафти та газу в обхід Росії: нафтопровід Баку – Тбілісі – Джейхан (запущений у 2005 році й виведений на повну потужність у 2006-му) та газопровід Баку – Тбілісі – Ерзурум[14]. Показники економічного зростання стали безпрецедентними: якщо у 2002–2005 роках вони тримались на рівні близько 10 %, то 2005 року ВВП збільшився на 26,4 %, а 2006-го — на рекордні 34,5 %.

До 2010 року видобуток нафти перевищив 1 млн барелів на добу, а частка енергетичного сектору сягнула більшої половини ВВП. За оцінками, сукупний обсяг доходів від експорту енергоресурсів упродовж двох десятиліть мав становити 350–400 млрд доларів США, що дозволило уряду різко збільшити бюджетні витрати. Так, у 2009 році вони досягли 34,8 % ВВП, значною мірою завдяки ресурсам Державного нафтового фонду (SOFAZ)[58].

Політика енергетичного розширення продовжилась і далі. У 2014 році за участі Ільхама Алієва було закладено «Південний газовий коридор» — стратегічний проєкт постачання азербайджанського газу до Європи через Грузію та Туреччину. У 2015 році розпочалося будівництво Трансанатолійського газопроводу (TANAP), а в 2016-му — його європейського продовження, Трансадріатичного трубопроводу (TAP), що пролягає через Грецію та Албанію до Італії.

У зовнішній політиці Ільхам Алієв також дотримувався курсу батька на багатовекторність і розширення міжнародної присутності. Вже у листопаді 2003 року було підписано угоду про взаємне візове застосування з Туреччиною. У 2004–2009 роках Азербайджан відкрив низку нових

дипломатичних місій — зокрема в Індонезії, Марокко, Малайзії, Йорданії, Киргизстані, Таджикистані, Литві, Аргентині та Естонії. У 2004 році країну включили до «Європейської політики сусідства», а у 2009 — до програми «Східне партнерство».

Важливою сторінкою двосторонніх відносин став договір про ненапад між Азербайджаном та Іраном (2005), який забороняв розміщення військових баз третіх країн, що ворожі одній зі сторін. У 2011 році Азербайджан отримав статус спостерігача в Африканському союзі, приєднався до Руху неприєднання та, вперше у своїй історії, був обраний непостійним членом Ради Безпеки ООН[49].

Узагальнюючи, слід підкреслити, що співпраця Азербайджану із Заходом, від «Контракту сторіччя» до участі в євроатлантичних безпекових програмах, стала для режиму Алієвих не лише інструментом зовнішньої інтеграції, а й важливим ресурсом внутрішньої стабілізації. Енергетичні проєкти забезпечили фінансові можливості, які дозволили консолідувати владу та сформувати модель керованої модернізації, що поєднувала економічне зростання з поступовим згортанням політичного плюралізму. На тлі складної міжнародної ситуації та карабахського конфлікту зближення з США та Європою виконувало також функцію легітимації режиму, надаючи йому імідж відповідального партнера Заходу. Таким чином, західний вектор зовнішньої політики — попри його формальну багатовекторність — став одним із ключових чинників зміцнення персоналістської влади, визначивши економічні та геополітичні засади, на яких надалі будувалася політична стабільність системи Алієвих.

2.2. «Братські народи» Азербайджан між Росією та Туреччиною

Будучи кавказькою країною, Азербайджан довгий час знаходився в лещатах між імперіями. Росія та Туреччина виступають головними центрами сили навколо Азербайджану. Росію та Азербайджан єднає спільне імперське та радянське минуле, а Туреччина, яка виступає країною що єднає інші тюркські народи та сповідує всю ту саму культуру та релігію що і Азербайджан стала новим центром сили в центральній та середній Азії. Режим Алієвих зумів впевнено використовувати їх суперництво та взаємні інтереси в регіоні, аби отримувати максимальну вигоду.

Зовнішньополітична стратегія Азербайджану з моменту здобуття незалежності була тісно пов'язана з особливим геополітичним становищем країни, що опинилася на перетині інтересів двох великих регіональних центрів сили, а саме Російської Федерації та Турецької Республіки. На відміну від багатьох пострадянських держав, Баку ніколи не обирав однозначної орієнтації, натомість послідовно вибудовував модель політики «динамічного балансування», яка стала фундаментальною рисою режиму Алієвих. Ця стратегія передбачає поєднання елементів радянської політичної спадщини у відносинах з Москвою та одночасно спирається на пантюркістські та пантураністські концепції у співпраці з Туреччиною [40][44].

Такий підхід не є випадковим так як він відображає не лише історичні зв'язки, а й прагматичну логіку правлячого режиму, який намагався уникнути залежності від одного центру сили та, по можливості, використовувати їхнє суперництво у власних інтересах, а також користуватись їх патронажем. У цьому сенсі політика Гейдара Алієва, а згодом його сина Ільхама, стала показовим прикладом того, як невелика держава може успішно маневрувати між двома центрами сили в регіоні, не втрачаючи при цьому автономії.

Щоб зрозуміти логіку сучасної зовнішньої політики Азербайджану, необхідно звернутися до довготривалих історичних процесів, які формували ідентичність країни та визначали параметри її міжнародних орієнтацій. Від XVIII століття територія сучасного Азербайджану перебувала під впливом різних імперій. Саме в цей період закладається подвійна ідентичність азербайджанського суспільства: з одного боку, близькість до тюркського світу та культурно-мовні зв'язки з Анатолією, а з іншого — політична й адміністративна інтеграція у простір російського імперського управління.

У складі Російської імперії Баку пережив модернізаційні процеси, пов'язані з розвитком промисловості, освіти та транспортної інфраструктури. Саме тоді формується перша модерна азербайджанська інтелігенція, значна частина якої здобувала освіту в Санкт-Петербурзі, Москві та Казані. Цей пласт інтелектуальної еліти зберіг свої позиції й у радянський період, а пізніше став основою політичної бюрократії незалежного Азербайджану, частиною цієї інтелігенції став і Ільхам Алієв.

Паралельно з цим у другій половині XIX — на початку XX століття в тюркському світі активно поширюється ідеологія пантюркізму, яка мала сильний вплив на азербайджанських інтелектуалів. Ідеї єдності тюркських народів, модернізаційні концепції Джемаля Еддіна Афгані, Ісмаїла Гаспринського та діячів молодотурецького руху сприяли формуванню національного руху в Азербайджані, що зрештою привело до створення у 1918 році Азербайджанської Демократичної Республіки. Туреччина стала першою державою, яка визнала новостворену республіку, що надалі мало глибокі політичні наслідки [16].

Таким чином, уже на початку XX століття Азербайджан перебував між двома силами — Росією, яка забезпечувала політичний контроль і адміністративну інтеграцію, та Туреччиною, яка була джерелом національно-ідеологічних орієнтирів. Попри формальний крах Радянського Союзу, політична та інституційна спадщина СРСР ще довгий час залишалася

важливим чинником, який визначав характер взаємин між Баку та Москвою. Азербайджан увійшов у незалежність з економікою, структурно пов'язаною з російськими енергетичними й промисловими мережами, та з елітами, сформованими у радянській партійній системі. Гейдар Алієв, який у 1969–1982 роках очолював Азербайджанську РСР як Перший секретар ЦК КП Азербайджану, був одним із найбільш впливових представників радянської номенклатури, входив до Політбюро ЦК КПРС і мав розгалужені зв'язки в Москві [44].

Важливим елементом збереження радянських орієнтацій було й те, що майбутній президент Ільхам Алієв значну частину свого життя провів саме в Москві. Він навчався у МГІМО — одному з центральних освітніх інститутів радянської дипломатії, працював і багато років наукової кар'єри пов'язав із російським академічним середовищем. Це сформувало його культурну й інтелектуальну близькість до російського політичного простору, що в подальшому відобразилося у тональності відносин із Кремлем.

З іншого боку, 1990-ті роки стали періодом різкого охолодження між Баку та Москвою. Після розпаду СРСР Кремль намагався зберегти стратегічний контроль над Південним Кавказом, підтримуючи проросійські групи у внутрішньополітичному житті Азербайджану та Вірменію в Нагірно-Карабахському конфлікті. Найгостріше це проявилось під час спроби державного перевороту 1994–1995 років, коли підрозділи ОПОН на чолі з Ровшаном Джавадовим виступили проти президента. У своїх публічних промовах Гейдар Алієв прямо заявляв про «московський слід» у цих подіях, натякаючи на підтримку заколотників з боку російських спецслужб. Ця заява стала важливим символічним моментом — вона чітко сформулювала межу недовіри, яка визначила подальшу політику Алієва щодо РФ [11].

Після придушення заколоту відносини з Москвою були стабілізовані, однак недовіра не зникла. Москва змушена була враховувати нову реальність: Азербайджан дедалі більше орієнтувався на Захід і Туреччину, а нова

енергетична стратегія Баку була прямо спрямована на зменшення залежності від російських трубопроводів. Це створило основу для специфічної моделі взаємин: з одного боку — уникнення конфронтації, з іншого — поступовий вихід із російської сфери впливу через енергетичну та військово-політичну інтеграцію із Заходом і Туреччиною.

На противагу складним і суперечливим відносинам з Москвою, політичні зв'язки Азербайджану і Туреччини з моменту відновлення незалежності розвивалися значно гармонійніше. Туреччина стала першою державою, яка визнала незалежність Азербайджану, що мало не лише символічне, а й інституційне значення. На початку 1990-х на південнокавказький регіон Анкара дивилася як на перспективний майданчик для поширення пантюркістського дискурсу, що передбачав політичне й культурне об'єднання тюркських народів.

У цьому контексті азербайджанська держава стала ключовим партнером Туреччини, яка прагнула створення так званого «тюркського поясу» від Анатолії до Центральної Азії. З'являється формула «один народ — дві держави», яка закріпила ідеологічну основу двосторонніх відносин. Протягом наступних десятиліть ця формула стала частиною офіційної політичної риторики обох держав [31].

У 2000-х — 2010-х роках Туреччина починає відігравати дедалі важливішу роль у військово-політичній сфері Азербайджану. Спільні військові навчання, постійна підготовка офіцерського складу, модернізація Збройних сил за турецькими стандартами, а в подальшому й розвиток військово-промислової співпраці стали структурними елементами цього альянсу.

Кульмінацією турецького впливу стала Друга Нагірно-Карабахська війна 2020 року, під час якої турецькі дрони Bayraktar TB2, радники та військова логістика відіграли вирішальну роль у перемозі Азербайджану. Саме

ця війна перетворила Туреччину на найважливішого безпекового партнера Баку та підняла рівень двосторонніх відносин до фактичного військового союзу.

Водночас у політичному дискурсі Туреччини та Азербайджану посилюється акцент на тюркській єдності, що проявилось у створенні Тюркської ради (сьогодні — Організації тюркських держав). Для режиму Алієвих ця організація стала інструментом міжнародної легітимації та підтвердженням особливого статусу Баку в тюркському світі [42].

Після повернення Гейдара Алієва до влади у 1993 році азербайджанська зовнішня політика набула чітко окресленого прагматичного характеру. Країна перебувала у критичному становищі: тривала Нагірно-Карабаська війна, політичні інститути були слабкими, а економіка залишалась глибоко залежною від радянської інфраструктури та ринків. За цих умов Алієв сформував комплексну модель балансування між ключовими центрами сили — Росією, Туреччиною та Західним світом — намагаючись уникнути повернення під односторонній вплив будь-якої з великих держав. При цьому саме відносини з Росією та Туреччиною стали основними осями, навколо яких обертався зовнішньополітичний курс Баку протягом усього періоду правління клану Алієвих.

Характер взаємодії з Росією був визначений складною сумішшю історичної спадковості, вимушеної співпраці та відкритої недовіри. Москва у 1990-х роках розглядала Південний Кавказ як «зону привілейованих інтересів» і намагалася втримати Азербайджан у своїй орбіті через політичний та безпековий тиск. Росія використовувала кілька важелів впливу: підтримку Вірменії у Карабаському конфлікті, контроль над транспортними маршрутами, військову присутність у регіоні та спроби втручання у внутрішні політичні процеси Азербайджану. Сам Гейдар Алієв відкрито заявляв про російську участь у спробі державного перевороту 1994–1995 років, що стало знаковим моментом у формуванні його підходу до відносин із Москвою. Тоді

він наголосив, що Азербайджан не дозволить повторити сценарій «керованої зміни влади», і саме після придушення заколоту ОПОН розпочалося системне обмеження можливостей Росії впливати на внутрішню політику країни [8].

Попри це повністю ігнорувати Росію Азербайджан не міг. Економічна взаємозалежність залишалася значною, а Москва відігравала важливу роль у форматі Мінської групи ОБСЄ, використовуючи конфлікт із Вірменією як важіль для тиску на обидві сторони. Однак Баку щоразу уникав довгострокових зобов'язань, насамперед у сфері безпеки, відмовившись вступати до ОДКБ чи розміщувати російські військові бази на своїй території [11]. Така «обережна дистанція» стала фундаментальним принципом, який зберігався протягом усього правління як Гейдара, так і Ільхама Алієва.

Паралельно із стримуванням російського впливу Алієви розбудовували стратегічне партнерство з Туреччиною, яке поступово набуло рис фактичного союзництва. Туреччина, що позиціонувала себе як «старший брат» для народів тюркського світу, прагнула розширити свій вплив на Південний Кавказ після розпаду СРСР. Для Азербайджану Туреччина стала природним партнером, здатним компенсувати дефіцит військових, політичних і економічних можливостей, необхідних для збереження суверенітету. Вже у 1990-х Анкара надала Баку військових інструкторів та технічну допомогу, а також стала основним каналом азербайджанської інтеграції до стандартів НАТО.

Саме в цей період були започатковані ключові енергетичні проєкти, які визначили геополітичне майбутнє Азербайджану. Нафтопровід Баку – Тбілісі – Джейхан та газопровід Баку – Тбілісі – Ерзурум [14] стали не лише інфраструктурними рішеннями, а основою нової безпекової архітектури Кавказу, в якій Азербайджан перестав бути залежним від російської енерготранспортної системи. Туреччина отримала статус транзитної держави, яка зв'язувала Каспійський регіон із Європою, а Азербайджан – можливість вести незалежну політику, спираючись на ресурсну автономію.

За цих умов політика балансування трансформувалася із тактики виживання у стратегічний інструмент, що дозволив Азербайджану маневрувати між трьома центрами сили. Росія сприймалася як джерело ризиків, але й потенційний партнер, з яким необхідно підтримувати мінімальний рівень довіри. Туреччина виконувала роль гарантованої підтримки та військово-політичного тилу, а Захід – інвестиційного та політичного партнера.

У цьому контексті важливу роль відіграла особиста політична соціалізація Ільхама Алієва. Попри те, що значну частину молодості він провів у Москві, саме Туреччина стала для нього ключовим партнером після приходу до влади. За його президентства відбулося різке поглиблення військової співпраці з Анкарою, модернізація армії за турецьким зразком, а згодом і перехід до доктрини тісної тюркської інтеграції. У 2010–2020-х роках Ільхам Алієв перетворив тюркізм на один із ключових ідеологічних елементів державної політики, розширюючи роль Азербайджану як мосту між Центральною Азією та Туреччиною.

Перемога у Другій Карабаській війні 2020 року лише зміцнила цей зовнішньополітичний вектор. Військова допомога Туреччини, зокрема використання безпілотників Bayraktar TB2 та спільних розвідданих, стала одним з найважливіших факторів успіху Азербайджану. Водночас Росія, яка виступала головним гарантом безпеки регіону протягом трьох десятиліть, виявилася обмеженою у своїх можливостях. Після 2022 року її вплив ще більше послабився, що дозволило Баку відмовитися від російського миротворчого контингенту та посилити співпрацю з Туреччиною та іншими тюркськими державами[60].

У результаті за тридцять років політики балансування режим Алієвих зумів сформувати унікальну модель взаємин із двома «братніми народами» – російським і турецьким, використавши історичну, культурну та геополітичну спадщину обох напрямів. Росія залишилася важливим, але дедалі слабшим

партнером, тоді як Туреччина поступово перетворилася на ключового союзника, із яким Баку пов'язує не лише енергетичні та безпекові інтереси, а й ширший ідеологічний проєкт тюркської інтеграції. Саме ця здатність маневрувати між двома центрами сили, не допускаючи надмірної залежності від жодного з них, стала однією з головних причин стабільності азербайджанського персоналістського режиму та його зовнішньополітичної успішності.

2.3. Глобальний Південь та політика неприєднання, співпраця з мусульманським світом і формування міжнародного іміджу

Азербайджан за правління Алієвих отримав унікальну змогу перетворитись з країни що приймає участь в історичних процесах, перетворитись на країну яка створює історичні процеси. Окрім традиційної парадигми «Росія—Туреччина—Захід», Азербайджан при правлінні Ільхама Алієва дедалі більше фокусується на нових центрах сили та вибудовуванні своїх союзів, формуючи більш складну та багатовимірну модель взаємодії із зовнішнім світом. Набута за правління Гейдара Алієва політична стабільність та економічне посилення, зумовлене розгортанням енергетичних проєктів, створили можливість для нового дипломатичного курсу[62]. Його основу склала концепція багатовекторності — стратегія, що дозволяла Баку утримувати маневровий простір між провідними центрами сили та одночасно вибудовувати зв'язки з державами Азії, Африки та Латинської Америки. Саме в цьому контексті приєднання Азербайджану до Руху неприєднання у 2011 році стало логічним кроком, який укорінив державу в системі Глобального Півдня та відкрив нові можливості для формування міжнародної підтримки від нових партнерів [63].

На відміну від зовнішньої політики, спрямованої на Європу та США, де співпраця мала чітку енергетичну й безпекову природу, інтеграція з країнами Глобального Півдня виконує функцію розширення дипломатичного ресурсу та створення геополітичного резерву. Як підкреслює азербайджанський дослідник Фарід Шафієв, «невеликі та середні держави, які прагнуть автономії, не можуть покластися на один центр сили; їхня суб'єктність формується через множинність зв'язків» [57]. Це твердження доволі точно пояснює логіку Баку щодо Руху неприєднання. Власне, у виступі на XV саміті Руху в 2019 році Ільхам Алієв підкреслив, що «приєднання Азербайджану до Руху неприєднання було усвідомленим вибором, спрямованим на зміцнення нашої незалежності та запобігання будь-яким формам зовнішнього диктату»[63]. Таким чином, багатовекторність, яка в зовнішній політиці часто виступає як вимушена стратегія малих держав, у випадку Азербайджану була перетворена на інструмент зміцнення персоналістського режиму, забезпечення міжнародної легітимації та розширення політичного впливу.

Серед країн Глобального Півдня особливе місце посів Пакистан. Співпраця між двома державами почалася в перші роки незалежності Азербайджану, однак саме після повернення Гейдара Алієва до влади вона набула стабільного характеру[64]. Пакистан є однією з небагатьох країн світу, яка досі не встановила дипломатичних відносин із Вірменією. Пакистанські політики неодноразово підкреслювали, що ця позиція ґрунтується на принципі солідарності у питаннях територіальної цілісності та недоторканності кордонів[65]. У міжнародних публікаціях наголошується, що Азербайджан позиціюється як стратегічно важлива держава у мусульманському світі, здатна відігравати роль партнера для ісламських країн і водночас будувати незалежну зовнішню політику у регіоні, зокрема через розбудову відносин у рамках Організації тюркських держав і регіональних альянсів [66].

Азербайджан і Пакистан відкрито підтримували одне одного на міжнародних платформах: Баку послідовно виступав за права Пакистану у

питанні Кашміру, тоді як Ісламбад голосував за резолюції, що підтверджують територіальну цілісність Азербайджану. Цю взаємність помітно у документах ОІК, де пакистанські делегати неодноразово ініціювали заяви з критикою вірменської окупації [65]. Водночас співпраця не обмежувалася політичною підтримкою. Починаючи з 2000-х років, Баку розгорнув військову та оборонну кооперацію з Пакистаном: проводилися спільні навчання, обмін досвідом, а до 2010-х років обговорювалися й перспективи закупівель пакистанської авіаційної техніки [67]. За даними медіа та офіційних джерел, Азербайджан та Пакистан посилюють стратегічне співробітництво, що включає економічні, інвестиційні та оборонні аспекти, та відображає зростання значення Баку як регіонального партнера [68]. Тобто пакистанський вектор зовнішньої політики Алієвих мав стратегічний вимір, що виходив за межі традиційної дипломатії.

Паралельно Азербайджан активно вибудовував зв'язки з країнами Близького Сходу, Південно-Східної Азії та Африки. Відкриття посольств у Малайзії, Індонезії, Йорданії, Марокко та Алжирі стало важливим інструментом не лише політичного зближення, а й міжнародної іміджевої роботи [69]. Ці кроки були тісно пов'язані з політикою так званої гуманітарної дипломатії — широкого культурного та освітнього впливу, що реалізовувався через Фонд Гейдара Алієва. Саме він фінансував будівництво та реставрацію соціальних та релігійних об'єктів у Єгипті, Ватикані, Пакистані та Боснії і Герцеговині, що дозволило Азербайджану позиціонувати себе як державу з активним глобальним гуманітарним профілем [27][21]. Британський журналіст Томас Голц зазначив, що «у новому тисячолітті Азербайджан знайшов спосіб поєднати енергетичну дипломатію з гуманітарною, перетворюючи економічний ресурс на політичний капітал» [70]. Ця політика вкрай схожа з тією, що ведуть наразі провідні арабські та ісламські країни на кшталт ОАЄ, Туреччини та Саудівської Аравії, а саме інвестування коштів у культурні, гуманітарні та туристичні напрями, задля популяризації своєї країни та збільшення як політичного так і соціального капіталу в світі [28].

Ключовим етапом у розвитку «південного» напрямку зовнішньої політики стала участь Азербайджану в Русі неприєднання. До 2011 року Баку спостерігав за діяльністю організації, фактично перебуваючи поза її інституційними механізмами [63]. Проте глобальна криза довіри між Заходом і Росією, а також зміцнення партнерства з Туреччиною та країнами ісламського світу зробили вступ до Руху неприєднання стратегічно доцільним. У своїй промові на 16-му саміті Руху в Тегерані в 2012 році Ільхам Алієв наголосив: «Азербайджан рішуче підтримує принципи суверенітету та невтручання у внутрішні справи держав. В умовах сучасного світу лише багатовекторна дипломатія дозволяє державі зберегти незалежність та ефективно захищати свої інтереси» [71]. Ці слова відображали фундаментальну ідеологію зовнішньої політики режиму.

Особливого значення набуло головування Азербайджану в Русі неприєднання у 2019–2023 роках. У цей період Баку активно формував порядок денний організації, приділяючи увагу питанням територіальної цілісності та регіональної безпеки. Під час пандемії COVID-19 Азербайджан ініціював проведення позачергового онлайн-самміту організації, а також запропонував створення Фонду боротьби з пандеміями, що було схвально сприйнято багатьма державами Глобального Півдня. У своїх виступах Алієв неодноразово наголошував, що «принцип територіальної цілісності має бути універсальним», натякаючи на Карабах. Включення цього питання до заяв Руху неприєднання дозволило Баку інституціоналізувати свою позицію та забезпечити підтримку десятків держав [72].

Важливим символом геополітичного поділу праці у зовнішній політиці Азербайджану став військовий парад у Баку 10 грудня 2020 року, який відбувся після перемоги у Другій Карабаській війні. Участь у параді турецьких військових підрозділів була очікуваною, однак присутність пакистанських представників стала сигналом про формування нового трикутника безпеки — Анкара–Баку–Ісламабад. Пакистанський міністр оборони Зубайр Хан під час

візиту заявив: «Азербайджан не був і не буде один. Ми поділяємо вашу радість перемоги так само, як поділяли біль вимушених переселенців». Цей виступ, хоча й мав символічний характер, окреслив нову систему союзництва, у якій Азербайджан ставав важливим актором мусульманського світу. Також нещодавно було проведено парад на честь п'ятої річниці перемоги в карабаській війні, участь у якому взяли як турецькі так і пакистанські війська. Прем'єр-міністр Пакистану Шахбаз Шаріф заявив, що перемога Азербайджану у Другій Карабахській війні стала «променем надії» для всіх народів світу, які ведуть боротьбу за свободу та незалежність. Новий трикутник Пакистан-Туреччина-Азербайджан дедалі більше набирає силу в регіоні. "Сьогодні тут присутні три брати, чиї серця б'ються в унісон - Пакистан, Азербайджан і Туреччина", - заявив Шаріф, звернувшись до президента Азербайджану Ільхама Алієва і президента Туреччини Реджепа Тайіпа Ердогана [73].

Контрастом до цього стала реакція Росії на перебіг війни 2020 року. Інцидент зі збиттям азербайджанськими військами російського вертольота Мі-24 9 листопада 2020 року продемонстрував складність двосторонніх відносин. Баку визнало свою відповідальність, але Кремль визнав і свою провину у ситуації, що було нетиповим для російської дипломатії. На думку російського журналіста Кирила Кривошеєва, цей інцидент «показав, що Москва змушена рахуватися з новою реальністю на Південному Кавказі, де на її традиційній сфері впливу з'явився сильний та самостійний актор». Реакція Росії свідчила про зміну балансу сил: Азербайджан більше не був «молодшим партнером», а перетворювався на регіональну силу з підтримкою Туреччини та Глобального Півдня [74].

Україна, хоча її складно назвати частиною Глобального Півдня, так само як і Азербайджан, пережила пряме порушення своєї територіальної цілісності, що сприяло формуванню взаємної політичної підтримки. Київ послідовно голосував за резолюції, що підтверджують територіальну цілісність Азербайджану, і не визнавав результати референдумів у НКР. Баку у відповідь

підтримував Україну після 2014 року, а після початку повномасштабної російсько-української війни в 2022 році надав гуманітарну допомогу та повторно підтвердив свою позицію щодо Криму. Український дипломат Олександр Харченко зазначав, що «Азербайджанська дипломатія діє раціонально: підтримуючи Україну, Баку одночасно зміцнює власні аргументи щодо Карабаху» [75].

Таким чином, політика Азербайджану щодо Глобального Півдня є складовою ширшого проекту багатовекторності, який дозволяє режиму Алієвих підтримувати автономію, балансувати між великими державами та забезпечувати міжнародну легітимацію власної політичної моделі. Рух неприєднання став для Баку платформою, що підсилює його міжнародну вагу, тоді як партнерства з Пакистаном, Туреччиною, країнами Близького Сходу й Африки формують нову систему союзництва, особливо на фоні краху монополярної системи та зростання хаосу у світовому порядку [63]. У цьому сенсі зовнішня політика Азербайджану щодо Глобального Півдня виконує не лише дипломатичні функції, а й стратегічно-безпекові, вона підтримує стійкість персоналістського режиму, забезпечує його зовнішнє середовище безпеки та створює додаткові інструменти для ведення боротьби за міжнародне визнання територіальної цілісності країни, а також створює нові сили в регіоні з якими доводиться рахуватись.

Висновки до розділу II

Зовнішньополітичний курс Азербайджану за правління Гейдара та Ільхама Алієвих сформувався на перетині історичних травм, стратегічних інтересів і прагнення режиму до максимальної автономності в умовах конкуренції великих держав. Упродовж років Баку вибудував складну, але внутрішньо логічну систему зовнішніх орієнтацій, яка стала одним з ключових інструментів політичної стабілізації та зміцнення персоналістського режиму. Цей курс не можна звести лише до енергетичного прагматизму чи традиційної схеми «Схід–Захід» так як він перетворився на повноцінну стратегію розвитку та ієрархізації зовнішнього простору відповідно до інтересів правлячої еліти.

Початок стратегії було закладено у 1990-х роках, коли Гейдар Алієв зумів перетворити Захід на ключовий механізм виходу з політичної та економічної кризи. «Контракт століття» став не лише енергетичною угодою, а фактичним фундаментом нового міжнародного статусу Азербайджану. Він відкрив країну для глобальних інвестицій, закріпив її як важливого актора пострадянського простору й дозволив режиму Алієва отримати ресурси, необхідні для консолідації влади та економічного зростання всередині країни. Однак західний вектор був важливий не тільки економічно: він виконував функцію міжнародної легітимації, компенсуючи дефіцит демократії та створюючи образ стабільного партнера, здатного до модернізації. Саме через це Баку послідовно розвивав відносини з США, НАТО та ЄС, інтегрувався в антитерористичні ініціативи, підтримував західні безпекові структури та втілював економічне співробітництво в ширшу геополітичну рамку.

Ключовим елементом геополітичної стратегії Алієвих в регіоні стала політика балансування між Росією та Туреччиною двома «братніми народами», які в азербайджанській політичній уяві одночасно представляють минуле та майбутнє. У відносинах з Москвою домінували спадковість, необхідність та недовіра. Радянський досвід, участь російських еліт у

формуванні азербайджанської інтелігенції й тривала економічна інтеграція створювали об'єктивну базу для співпраці. Але підтримка Вірменії у Нагірно-Карабаському конфлікті, підозри у причетності Кремля спроб держпереворотів і спроби зберегти контроль над Кавказом змусили Алієвих проводити політику обережного дистанціювання.

Збереження робочих контактів поєднувалося з відмовою від вступу до російських безпекових структур, а енергетичні проєкти в обхід Росії закріпили фактичний вихід Азербайджану з її сфери впливу. Номінально Азербайджан зберігає свій статус партнера Росії, в масовій уяві ці країни досі є нерозлучними та братніми, країни пов'язують як і спільні енергетичні проєкти, так і величезна діаспора азербайджанців в Росії.

Однак Ільхам Алієв дедалі більше демонструє свою самостійність на світовій арені, в своїх заявах щодо Росії він тримається дружнім, але діє зовсім інакше. Сучасний Азербайджан є майже повністю відірваним від Росії та Російських нарративів, але не розриває зв'язки остаточно, користуючись слабкими сторонами режиму Путіна.

На протилежному полюсі опинилася Туреччина, єдина країна, яка водночас була як культурним, історичним, ідеологічним та військовим партнером Баку. Формула «один народ — дві держави» поступово набрала змісту реального політичного союзу. Туреччина стала провідником модернізації Збройних сил Азербайджану, її військова допомога відіграла ключову роль у перемозі в Другій Карабаській війні, а тюркська інтеграція перетворилася на важливий ідеологічний та дипломатичний ресурс. Цей союз дав змогу Азербайджану впевнено маневрувати між великими державами, не ризикуючи опинитися в ізоляції або у повній залежності від Москви.

Але окрім балансування між центрами сили, Баку розвиває ще один вимір зовнішньої політики у вибудовуванні зв'язків з країнами Глобального Півдня та створенні своїх безпекових ініціатив. Режим Алієвих усвідомив, що

в умовах постбіполярного світу опора лише на Захід чи Туреччину недостатня для міжнародної суб'єктності. Тому вступ до Руху неприєднання та активізація дипломатії в Африці, Азії й Латинській Америці стали спробою створити широку мережу підтримки, насамперед щодо питання територіальної цілісності.

У цьому контексті особливу роль відіграв Пакистан — єдина мусульманська ядерна держава, яка з моменту незалежності Азербайджану підтримувала його у карабаському питанні безумовно. Гуманітарна дипломатія, інвестиції у культурні проєкти та розбудова зв'язків з ісламським світом дозволили Баку конструювати власний імідж активного, відповідального та модерного члена міжнародної спільноти, а не просто чергової нафтової держави.

Таким чином, зовнішня політика Азербайджану під проводом клану Алієвих сформувалася як багаторівнева система, де кожен вектор виконує свою функцію убезпечення та збагачення країни. Захід забезпечує інвестиції, інституційну підтримку і міжнародну репутацію; Туреччина є гарантом військової підтримки, та утворює стратегічну синергію з Азербайджаном, в той час як Росія виступає як один з ключових партнерів, інтеграція та проєкти з яким є контрольованими та не переростають у більше ніж співробітництво для Азербайджану, але залишають ілюзію братерства та спільного майбутнього для Росії.

В цей же час, Глобальний Південь в очах Алієвих виступає як дипломатичний резерв і платформа для формування міжнародної солідарності та самостійної політики. У своїй сукупності ця модель дозволила режиму Алієвих мінімізувати загрози, уникнути залежності від одного центру сили та зміцнити внутрішню політичну стабільність.

Висновком стає те, що зовнішня політика Азербайджану не є лише проєкцією його географії чи ресурсного потенціалу, вона є вираженням логіки

розумного персоналістського режиму, який поставив собі за мету максимальне продовження власного політичного існування та продовження. У цьому сенсі дипломатична багатовекторність набула не ідеологічного, а інструментального характеру, перетворившись на одну з основних опор влади Алієвих, що забезпечує їй стійкість у мінливому та нестабільному міжнародному середовищі.

РОЗДІЛ III. ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ АЗЕРБАЙДЖАНУ: МІФОТВОРЧІСТЬ, КУЛЬТ ОСОБИСТОСТІ ТА ВНУТРІШНІ ОСНОВИ ВЛАДИ АЛІЄВИХ

3.1. Культ особистості Гейдара та Ільхама Алієвих

Культ особистості Гейдара Алієва - де-факто основа ідеології країни, яку колишній глава адміністрації президента Раміз Мехтієв назвав «азербайджанською демократією» [76]. Суть ідеології полягає в тому, що: «Гейдар Алієв врятував Азербайджан, без нього ця держава пропала б».

Ще за життя ставлення до особистості Гейдара Алієва стало набувати рис культу особистості [82]. На запитання журналістів із країн СНД про культ особи Гейдар Алієв відповів:

«Народ мене любить, я нічого не можу з цим вдіяти. Ось нещодавно голова виконкому міста Гянджі вирішив поставити мій пам'ятник перед входом до виконкому. Я його викликав, сказав, що цього робити не треба. Він довго чинив опір. Але я йому сказав: «Ось коли я помру, тоді й поставиш. Якщо зможеш...» [82].

Як зазначає політолог Зафар Гулієв, після обрання Ільхама Алієва президентом у 2003 році в Азербайджані розпочалося системне формування культу особи його батька, що супроводжувалося поступовим переглядом і переосмисленням новітньої історії держави [80]. Уже в період президентської кампанії 2003 року релігійний дискурс активно долучився до легітимації влади. Так, шейх-уль-іслам Аллахшукюр Пашазаде, голова Управління мусульман Кавказу, зробив низку резонансних заяв. 31 травня у Губі він проголосив: «у нас є один Бог, один пророк і один президент, і це Гейдар Алієв», а через два місяці повторив, що «йти проти Гейдара Алієва — це означає йти проти волі Аллаха!». Ці висловлювання спровокували обурення

частини віруючих та викликали дискусії щодо меж політичного використання релігії[80].

Формалізація культу особи була закріплена і в нормативних актах. В указі президента Ільхама Алієва «Про увічнення пам'яті загальнонаціонального лідера азербайджанського народу Гейдара Алірза огли Алієва» стверджувалося, що «ідеологія азербайджанства Гейдара Алієва, яка перетворилася на ідейну основу національної державності, визначилася для азербайджанців, які живуть у всьому світі» [81]. Таким чином, «азербайджанство» було піднято до рівня офіційної державної доктрини, нерозривно пов'язаної з постаттю Гейдара Алієва.

У доповіді Міжнародної кризової групи за 2010 рік культ особистості Гейдара Алієва названо «центральним елементом ідеологічної системи сучасного Азербайджану», який базується на твердженні, що саме він «врятував державу». Організація також підкреслює, що елементи цього культу поступово поширюються й на Ільхама Алієва, створюючи династичну модель політичної легітимації [84]. Символічним прикладом є проголошення дня повернення Гейдара Алієва до влади у 1993 році — після заколоту в Гянджі — Днем національного порятунку азербайджанського народу [84].

Азербайджанський письменник та публіцист Сеймур Байджан вважає, що схильність до сакралізації політичного лідера є типовою рисою авторитарних режимів, і сучасний Азербайджан не є винятком. На його думку, процеси «обожнювання» постаті Гейдара Алієва є способом стабілізації влади та інструментом контролю над історичною пам'яттю [83].

Водночас частина медіа фіксує спроби тимчасово приховати масштаби цього культу під час важливих міжнародних подій. Так, опозиційна газета «Азадлиг» повідомляла, що напередодні Європейських ігор у Баку міська влада демонтувала портрети Гейдара Алієва з центральних вулиць, прагнучи

мінімізувати враження надмірної персоналізації влади для іноземних гостей[85].

В Інституті історії Академії наук Азербайджану існує відділ алієвознавства, в якому працює 13 вчених. Відділ був створений згідно з розпорядженням Президії Академії наук від 2 квітня 2008 року та спочатку функціонував як «Відділ з вивчення спадщини Гейдара Алієва». З 2010 року відділ називається «Алієвознавство». Відділ займається вивченням життя та праць Гейдара Алієва та відбором архівних матеріалів для двотомної біографії. На кінець лютого 2013 року перший том біографії, який описує життєдіяльність Гейдара Алієва у 1993—2003 роках, було відправлено до видавництва. Другий том, присвячений підйому службовими сходами КДБ в Азербайджанській РСР і керівництву республікою протягом 13 років, знаходиться в стадії проекту. Обидва томи планувалося опублікувати до 90-річчя від дня народження Алієва [77].

У всіх містах Азербайджану центральні проспекти, вулиці, а також численні об'єкти у різних куточках країни названо на честь Гейдара Алієва. За офіційними даними, у країні налічується близько 60 музеїв та центрів на його честь [79]. Скульптурні пам'ятники Гейдару Алієву зведено в Азербайджані та інших країнах світу, в Україні також присутній монумент присвячений йому, він знаходиться в парку при посольстві Азербайджану в Україні у місті Києві[86]. Неодноразово встановлення таких пам'ятників розцінювалося закордонними засобами масової інформації як спроба уряду Азербайджану «переписати історію деспотичної особистості, використовуючи глибокі кишені, набиті нафтодоларами» [78]. Азербайджан щедро фінансує різні ландшафтні проекти в усьому світі, за однієї умови — встановлення у парку пам'ятника Г.Алієву. Так пам'ятники азербайджанського лідера з'явилися в Росії, Мексиці, Грузії, Єгипті і навіть у Ніагарського водоспаду [79]. Схожий підхід так само відстежується і біля українського пам'ятника Гейдару Алієву. У сквері, де знаходиться пам'ятник розташовано декілька динаміків, на який

постійно програється спів пташок. В цих невеличких деталях можна відстежити як нафтові гроші Азербайджану з розпорядження Ільхама Алієва використовуються для пов'язання образу країни зі спокійним та миролюбним співом пташок, яких, на жаль, насправді ніколи не існувало [87].

Култ особистості Ільхама Алієва в Азербайджані, на відміну від культа Гейдара Алієва є явищем не інституціолізованим воно використовує як давні засоби націоналістичної легітимації, так і сучасні технології контролю інформації, і водночас опирається на реальні досягнення влади, серед яких енергетичні угоди, стабільність після 1990-х та військові успіхи. Багато азербайджанців демонструють щирю прихильність до президента попри авторитарний характер його влади.

Поява високого рівня підтримки правлячого лідера в Азербайджані має чіткі соціально-економічні корені. Режим забезпечував відчутний економічний ріст і соціальні виплати в періоди нафтового підйому, що створювало підґрунтя для «прагматичної лояльності»: люди схильні підтримувати того, хто дає роботу, пенсії й інфраструктуру. Крім того, після військових успіхів влада отримала додатковий «народний капітал» у вигляді перемоги у Карабасі, яка сприймалася багатьма як відновлення справедливості і повернення територій, що підвищило особистий рейтинг президента. Така динаміка є типовим прикладом, коли зовнішні успіхи перетворюються на внутрішню легітимацію [40].

Символічно та структурно, держава інвестує у створення образу лідера, будуючи меморіали та музеї, змінюючи назви площ і вулиць та впроваджують свята та офіційні святкування пам'ятних дат на честь Гейдара Алієва, але за кожним возвеличенням батька, криється і згадка про сина та його успіхи. Це не лише соціальна практика, а й форма «політики пам'яті», яка поступово формує уявлення про історичну необхідність правління певної сім'ї. Така символіка працює на кількох рівнях, вона консолідує емоції, в основному гордість та вдячність, підсилює історичний наратив «рятівника нації» і

одночасно робить персоналію центральним маркером державності. Дослідники та аналітики постійно звертають увагу на масштабну інституціоналізацію культу Гейдара Алієва як елемент державної ідеології [80].

Справжність теплих почуттів до на жаль неможливо виміряти, однак є фактори які можуть вплинути на формування думок. Азербайджанський медійний простір значною мірою контролюється державними та олігархічними ресурсами, що домінують на телебаченні та у великих медіаактивах, а незалежні журналісти і редакції зазнавають репресій, багато людей бояться казати щось погане про правління Ільхама, так як це може мати наслідки. Це створює інформаційне поле, у якому критичні голоси маргіналізовані, а пропагандистські нарації отримують непропорційно великий розголос. У таких умовах підтримка лідера часто підсилюється не лише реальними економічними чинниками, а односторонньою комунікацією. Міжнародні правозахисні організації постійно фіксують проблеми зі свободою преси в країні [83].

Культ особистості підриває інституційну автономію: коли вся політична легітимація зв'язана з однією родиною чи постаттю, інститути втрачають роль самостійних акторів, однак щільніше пристосовуються до життя при клані Алієвих. Це ускладнює довгострокове планування, кар'єрну мобільність професійних управлінців і створює ризики «кадрового голоду» так як посади займають лоялісти, а не професіонали. Однак для тих хто вже зайняв свої пости та місця така влада навпаки утворює стабільність.

В той самий час, династична легітимація посилює політичну нерівність і маргіналізує опозиційні сили. Репресивні практики у відповідь на критику чи викривальні розслідування посилюють поляризацію суспільства й унеможливають організацію альтернативних проєктів. Це в свою чергу робить систему вразливою до зовнішніх шоків: коли легітимація основана на міфі успіху та рятунку, економічний спад або військові невдачі можуть раптово зруйнувати довіру. Ряд аналітиків підкреслюють, що така «вразлива

стабільність» є характерною для персоналістських рентних режимі, однак за роки правління та вибудовування особистої вертикалі влади, де кожен елемент є «своїм», крах такого режиму через «необачність» є вкрай малоймовірним [27].

Однак, культ особистості створює певний міжнародний імідж, що швидко стає темою для дискусій, з одного боку держави-партнери мають стабільного й передбачуваного лідера, проте з іншого боку, такі режими є нерукошестислими, міжнародна спільнота критикує порушення прав людини й вільної преси, що шкодить репутації й може обмежувати дипломатичні та економічні можливості. У випадку Азербайджану такі суперечності стали особливо помітні останніми роками, коли арешти журналістів і закриття незалежних медіа привернули увагу ЄС і США [83].

При всьому вищезазначеному не можна зводити підтримку режиму до звичайного «промивання мізків», так як багато людей відчувають щирю вдячність і надію, пов'язані з тим, що режим дав їхнім сім'ям роботу, кращі умови життя, спокій і відчуття безпеки після хаосу 90-х. У пострадянському контексті апеляція до сильної руки як джерела порядку часто знаходить резонанс серед широких верств населення. Тому такі біографічні нарації у поєднанні з реальними політичними вигодами створюють в народі щирі емоційні прив'язаності до лідера, який можливо і корупціонер, однак в першу чергу – думає про Азербайджан.

3.2. Кланова система, корупційна вертикаль та ідеологічна міфотворчість як інструмент легітимації влади

До приходу Гейдара Алієва на посаду першого секретаря ЦК Компартії Азербайджану у 1969 році в республіці вже сформувалася глибоко корумпована система, що склалася за правління Велі Ахундова. Практично всі керівні позиції — від академічних звань до міністерських посад — стали об'єктами відкритої торгівлі, а номенклатурні групи фактично «приватизували» державне управління та економічні ресурси. За таких умов Москва ухвалила рішення усунути Ахундова і передати контроль над республікою «сильній фігурі» — колишньому очільнику азербайджанського КДБ Гейдару Алієву [89].

На початковому етапі свого керівництва Алієв дійсно зміг досягти помітних результатів у боротьбі з корупційними практиками. За кілька років були порушені десятки кримінальних справ, а 1975 року п'ять керівників колгоспів та промислових підприємств отримали найвищу міру покарання за масштабні корупційні злочини [89]. З його санкції силові органи заарештували майже повний склад Державної торговельної інспекції Міністерства торгівлі республіки — 24 особи. Модернізація апарату набула системного характеру: протягом перших п'яти років оновленню піддалися дві третини міністрів, 37 із 45 секретарів райкомів та 8 із 10 членів бюро ЦК [90]. Така жорстка кадрова перебудова сприяла формуванню образу Алієва як керівника, який «очищає» республіку від корупції та відновлює порядок, що значно посилило його політичний авторитет [91].

Втім, уже в другій половині 1970-х сама логіка влади спричинила відтворення корупційних практик у новому форматі. Після масштабних чисток ключові позиції в державному та господарському управлінні почали систематично займати вихідці з Нахічевані — регіону, звідки походив сам Алієв. Багато з них були його родичами або особисто відданими людьми. На

зміну «ахундовській» корупції фактично прийшло домінування одного клану, що отримав контроль над адміністративними, економічними та культурними інституціями республіки [91].

Письменник Чингіз Абдуллаєв у статті «Година відвертості» досить точно охарактеризував атмосферу того часу: «В умовах нашої республіки місництво набуло особливо відвертого і знущального характеру. Наприкінці сімдесятих урядовими дачами в Загульбі розпоряджалися кілька родинних кланів, оскільки майже всі урядовці та відповідальні працівники ЦК були родичами один одного. Крізь таку кругову оборону нелегко було пробитися. У кращому разі це вдавалося зробити за рахунок вдалого одруження... Страшне в умовах Азербайджану „харалисан“ — звідки ти родом? — роз'єднувало націю... Липко-брудне слово „хабар“ ми замінили на „хормет“ — „повага“ і почали поважати один одного...» [92].

Аналогічну оцінку подає Зардушт Алізаде — один з ключових діячів азербайджанського національно-демократичного руху. Описуючи соціально-політичний стан республіки в період правління Алієва, він зазначає: «Азербайджанці до 1988 року були в абсолютній своїй масі вірні СРСР, „соціалістичному устрою“, Росії. Хоча загнивання йшло, корупція повністю інституціоналізувалася, тіньова економіка зрощувалась з держапаратом, проте населення в силу природної пластичності пристосувалося до цих умов і органічно було далеке від протесту та інакодумства... Формування правлячої партійно-господарської бюрократії останні двадцять років йшло під ретельним контролем «господаря» партії — держави у цьому куточку СРСР. Посади секретарів партійних комітетів та голів виконкомів, міністрів... як правило, продавалися за хабарі. Крім хабара, роль грав і такий фактор, як кумівство та місництво. За тринадцять років прямого керівництва республікою Гейдар Алієв зумів розмістити безліч своїх родичів та земляків на найважливіші посади... Ідеологічний чинник... грав роль не фактор формальної комуністичної ідеології, а фактор реальної

ідеології — ідеології відданості Г. Алієву та згоди з існуючими порядками» [91].

Період правління Гейдара Алієва в Азербайджанській РСР часто вирізняють поєднанням двох взаємопов'язаних тенденцій: жорсткої боротьби з «чужою» корупцією та одночасного формування власної, кланової системи лояльностей. Це заклало структурні основи того політичного порядку, який із трансформаціями, але зберігся й після здобуття незалежності, перетворившись на одну з ключових характеристик сучасного азербайджанського політичного режиму.

Попри формальну зміну політичної доби після розпаду СРСР, кланова структура, вибудована Гейдаром Алієвим у радянський період, не лише збереглася, але й трансформувалася в основу державного управління незалежного Азербайджану. Логіка персональної відданості, родинних зв'язків та регіонального походження — насамперед з Нахічевані — стала невіддільним елементом політичної архітектури країни. Саме ця система пояснює довготривалу стабільність режиму та його стійкість до політичних і соціальних викликів. При цьому відданість владі фактично замінює собою інституційну компетентність, а вертикаль залежностей вибудовується не через державні механізми, а через персональну лояльність до родини Алієвих [91].

Після смерті Гейдара Алієва у 2003 році система не лише не була демонтована, але набрала ще більшої концентрації влади. Новий президент Ільхам Алієв поєднав авторитет, успадкований від батька, із розширенням впливу власної сім'ї. Більшість ключових політичних, безпекових, економічних та культурних центрів прийняття рішень опинилися під контролем найближчого оточення [82]. Симптоматичним став факт призначення дружини президента, Мехрібан Алієвої, на посаду Першого віцепрезидента Азербайджану — нову, спеціально створену конституційну позицію, яка де-факто дублює багато повноважень глави держави та забезпечує безперервність влади в разі форс-мажору. Вона також очолює Фонд

Гейдара Алієва, який має не лише гуманітарну, а й виразно політичну функцію: зміцнення культу особистості, канонізація історичного наративу та фінансування символічних проєктів усередині країни й за кордоном. Саме діяльність Фонду пояснює появу десятків пам'ятників Гейдару Алієву у світі, численних музеїв, центрів та масштабних інфраструктурних ініціатив, що фактично поєднують публічну дипломатію з «м'яким» просуванням династичної легітимації [81].

Політична вага Мехрібан Алієвої також забезпечена через її тривалий контроль над провладною партією «Йені Азербайджан» та вплив на гуманітарний сектор, культуру й освіту. Багато дослідників вказують, що формування паралельного центру влади навколо Мехрібан Алієвої та її родини — зокрема клану Пашаєвих — стало другим ключовим оплотом режиму. Пашаєви контролюють значну частину фінансово-банківського сектору, нерухомість у Баку, низку великих медіаактивів та освітніх установ. Таким чином, влада в країні фактично розподілена між двома великими «домами», які не конфліктують, а забезпечують внутрішню рівновагу.

Корупційна складова сучасного азербайджанського політичного устрою не є випадковим відхиленням від норми — вона інтегрована в сам принцип функціонування системи. На відміну від хаотичної корупції 1990-х років, корупція періоду Алієва-молодшого носить централізований характер: доступ до ресурсів і посад суворо регулюється верхівкою, а рентні потоки мають чітку вертикаль. Корупція не лише дозволяє лоялістам підтримувати власні мікросистеми влади, але й гарантує їхню покору центральному апарату. Саме тому Азербайджан у численних дослідженнях згадується як «реструктурований рентний режим», у якому економічні дивіденди від енергетичних проєктів слугують засобом політичного керування суспільством [91].

Низка міжнародних журналістських розслідувань — зокрема OCCRP, «The Guardian», «Le Monde», «Der Spiegel» — фіксували значні активи,

пов'язані з родиною Алієвих і Пашаєвих, у Європі, Великій Британії, ОАЕ, Туреччині та Росії. Часто ці активи оформлюються через непрозорі трасти або підставні компанії. Хоча влада Азербайджану заперечує такі звинувачення, характер ухвалення рішень та концентрація влади підтверджують наявність широкої мережі приватизованих державних інститутів, де корупція виступає механізмом політичного контролю [83].

Водночас важливо підкреслити, що корупційна система в Азербайджані не є дестабілізуючим фактором, як у багатьох інших пострадянських державах. Навпаки — вона виконує функцію підтримки стабільності. Рівень корупції добре відомий суспільству, але сприймається як частина усталених правил гри. Для значної частини населення корупція — це спосіб адаптації, форма соціальних відносин, а не предмет політичного спротиву. На цьому тлі реальні соціально-економічні здобутки періоду Ільхама Алієва — модернізація інфраструктури, зростання зарплат і пенсій у нафтові роки, воєнна перемога — перекривають критику системи. Корупційна вертикаль преміює лояльних і карає нелояльних, але при цьому забезпечує мінімальну соціальну інтеграцію та відчуття передбачуваності.

Саме тому клановість і корупція не лише не руйнують азербайджанський політичний режим, а становлять його фундамент. Кланові мережі виступають гарантією внутрішньої єдності еліт, а корупція — інструментом керованої рівноваги. Династичний характер влади Алієвих і поступове розширення впливу їхньої родини на всі сектори держави створюють унікальний тип політичної системи, що поєднує радянський досвід, традиційний патронат та елементи сучасного державного менеджменту, вибудованого навколо персоналії лідера.

Іншим ключовим механізмом легітимації правлячої еліти в Азербайджані стала міфотворчість — системне формування історичних, політичних та культурних наративів, які вибудовують образ династії Алієвих як «природних» та «єдино можливих» керівників держави [82]. Міфи

поєднують у собі радянську політичну традицію, національні символи, військові перемоги, а також сучасні інструменти масової комунікації.

Одним із центральних наративів, навколо якого вибудована державна ідеологія, є міф Карабаху. Карабах подається не лише як частина території країни, а як історичне ядро азербайджанської ідентичності. Ця позиція стала однією із найчастіше повторюваних у державних медіа, шкільних програмах та офіційних документах, формуючи ідею про те що без Карабаху не може існувати Азербайджану, президенти пов'язані з військовими поразками в Карабасі не ставили волю, народ та історію Азербайджана на перше місце, дедалі більше закріплюючи міф про «батьків народів» Алієвих, які думають в першу чергу за Азербайджан[48]. Після війни 2020 року цей наратив зміцнився, отримавши нове семантичне навантаження. Ільхам Алієв підкреслював у зверненні 10 листопада 2020 року: «Ми повернулися до Карабаху не словами, а силою і рішучістю» [93].

Таким чином перемога 2020 року була представлена як історичний тріумф, що «відновив справедливість» та закріпив роль президента як «лідер-переможець». У 2014 році він також назвав карабаське питання «національною справою честі», стверджуючи що «Карабах — це наша історична справа честі» [93]. Ці висловлювання формували підґрунтя для створення сучасного міфу про «визволителя» та, який уособлює силу, відновлення й довгоочікувану перемогу, що автоматично зміцнює внутрішню легітимність влади.

Водночас важливою складовою міфотворчості є побудова образу Гейдара Алієва як «батька нації». Його роль подається в категоріях месіанського покликання. Офіційна ідеологія трактує його прихід до влади 1993 року як момент «порятунку держави». У державному дискурсі з'являється формула, згідно з якою саме він врятував Азербайджан від хаосу 1990-х. Сам Гейдар Алієв підкреслював: «Ми врятували Азербайджан від розпаду і громадянської війни». Таким чином формується міф про

«рятівника», що закріплює необхідність сильної одноосібної влади як єдиної гарантії стабільності [94].

Ідеологія «азербайджанства», яка постала наприкінці 1990-х, стала інструментом інтеграції особистості Гейдара Алієва у національний код. Колишній керівник адміністрації президента Раміз Мехтієв у монографії «Азербайджанська модель державності» підкреслював що Ідеологія азербайджанства, створена Гейдаром Алієвим, є фундаментом державності [76].

Отже, концепт «азербайджанства» виконує роль символічного цементу, який поєднує етнічну ідентичність із образом династії. Міфологізація торкнулася й радянського періоду, коли Гейдар Алієв працював першим секретарем ЦК КП Азербайджану. У державній історіографії цей період подається як «золотий час розвитку». Це породжує міфи про його незмінну самовідданість незалежно від політичної системи, тим самим підкреслюючи спадкоємність його ролі від радянської до пострадянської епохи.

Династична складова міфотворчості посилилася після обрання Ільхама Алієва у 2003 році. На своїй інавгурації він заявив що буде продовжувати політику свого батька Гейдара Алієва. Так закріплюється міф про історичну місію родини, де спадкоємність влади подається як природна і необхідна умова стабільності.

Таким чином формула стабільності пов'язується безпосередньо з персоналією чинного президента. Міфотворчість Алієвих привертала увагу міжнародних інституцій. Міжнародна кризова група за 2010 рік зазначала що культ Гейдара Алієва є центральним елементом сучасної азербайджанської ідеології. В цій же доповіді наголошено, що культ частково поширюється і на Ільхама Алієва, створюючи династичну модель легітимації. Цю думку поділяють і азербайджанські інтелектуали.

Міфотворчість пов'язана з Азербайджанськими лідерами є відмінною від більшості інших міфів пов'язаних з лідерами держав. Більшість з цих міфів влада активно розвиває, Ільхам Алієв робить все щоб портрет Гейдара Алієва виглядав якомога більш героїчно, особливо для населення Азербайджану, серед великої кількості жителів пост-радянських республік ходить думка про те що «якби Алієв був президентом СРСР, він би врятував країну». Любов до батька перейшла і на сина, який, розуміючи природу та важливість такого ставлення, активно просуває і дедалі міфологізує постать свого батька.

3.3. Досвід режиму Алієвих в контексті України та її майбутнього

Попри суттєві відмінності між країнами та режимами, історичні виклики з якими стикались країни не є вкрай відмінними. Україна та Азербайджан разом є пострадянськими країнами та мають велику кількість спільних проблем та конфліктів.

Досвід формування та функціонування режиму Алієвих дозволяє виокремити низку уроків, які є релевантними для української держави, особливо з огляду на виклики війни, потребу в довготривалій стійкості та ефективній зовнішній політиці. Мабуть найголовнішими з них можна назвати велике значення як довгострокового планування та дотримання цих планів, так і важливість інституційного єднання, зібраності і усунення головних конкуруючих центрів сили всередині держави [40].

Стабільність азербайджанської моделі ґрунтується на ранньому усуненні неконтрольованих силових груп, таких як ОПОН, а також вибудовуванні єдиної вертикалі влади та мінімізації внутрішньої фрагментації [8]. Для України, яка історично страждає від конкуренції між силовими відомствами та політично мотивованих конфліктів між ними, це

зазначає необхідність сформувати чітко координований сектор внутрішньої безпеки країни та реформувати його таким чином, аби забезпечити інституційну автономію силових структур від партійно-політичного впливу та зовнішніх акторів, тобто уникнути політичного впливу на силові структури. Найактуальнішим уроком буде досвід Карабаху, а саме післявоєнний порядок дій Алієвих [11].

Невдоволені результатами війни неконтрольовані збройні групи та ветерани, які можуть не інтегруватися у мирний порядок та бажають змін в політичному житті держави доволі скоро можуть стати актуальною проблемою для України. Варто розуміти що мова йде не про пряме копіювання авторитарних практик режиму, а про усвідомлення того, що консолідація інститутів державної влади у кризовий період є елементом стабільності, а не обов'язковим проявом авторитарності. Досвід Алієвих в успішному врегулюванні післявоєнних викликів та ліквідації озброєних політичних формувань варто враховувати і Україні задля збереження своєї державності в поточному вигляді як ми її знаємо.

Стабільність азербайджанської політичної системи значною мірою пов'язана з тривалістю та послідовністю політичного курсу, який формувався протягом правління родини Алієвих зумовлена їх чітким політичним баченням майбутнього країни, за всі роки керування державою, їх політична орієнтація залишалась незмінною, що дозволило авторитарній системі стати доволі ефективною та стабільною. Для самого Азербайджану Алієви створили платформу для майбутнього розвитку, за умови свого відходу від влади, або рішення рухати країну в бік збільшення прав та свобод. Україна в свою чергу, страждає від політичної непостійності правлячих режимів, від Кравчука до Зеленського, в українській політичній системі спостерігається часта зміна стратегічних пріоритетів із приходом нової влади. Подібна непостійність та різкі зміни орієнтації з приходом нової влади в країні, призводять до занепаду певних інститутів. Азербайджан демонструє, що стратегія, витримана

протягом десятиліть — від енергетичної політики до військового будівництва — здатна дати результат незалежно від політичної турбулентності у світі [27]. Україна, в свою чергу, зовсім не має дефіциту стратегічних документів, на державному та регіональному рівнях розроблено значну кількість середньо- та довгострокових стратегій розвитку, наприклад таких як, Стратегію національної безпеки [96], Енергетичну стратегію України до 2035 року, яка втратила чинність у 2023-му році і перетворилась на Енергетичну стратегію до 2050 року [97], Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій[95], а також регіональні стратегії розвитку областей на 7–10 років. Однак ключовою проблемою залишається не їхня відсутність, а низький рівень виконання та інституційної спадкоємності між політичними циклами.

Зміна урядів і президентських команд в Україні часто супроводжується фактичним згортанням або ревізією стратегічних курсів попереднього періоду, навіть якщо вони формально залишаються чинними. У результаті напрацьовані механізми реалізації, інституційна пам'ять і кадрові рішення нівелюються, а стратегічне планування підмінюється тактичними або політично доцільними рішеннями. Показовими є приклади частих змін пріоритетів у сфері енергетичної політики, оборонного планування чи адміністративної реформи, коли довгострокові цілі коригуються відповідно до поточних політичних потреб.

У цьому контексті досвід Азербайджану демонструє іншу модель — жорстке дотримання обраних стратегічних напрямів протягом кількох політичних циклів без суттєвого перегляду їхніх базових засад. Ключові напрями державної політики — енергетика, безпека, зовнішньополітичні альянси та інформаційна політика — були інституційно закріплені й реалізовувалися послідовно, незалежно від кадрових змін у виконавчій владі.

Для України потенційним уроком є не копіювання авторитарної моделі управління, а інституційне закріплення стратегічних курсів, зокрема у сферах оборони, енергетичної безпеки, євроатлантичної інтеграції та післявоєнної

відбудови. Це може бути досягнуто шляхом підвищення ролі парламенту в затвердженні базових стратегій, ускладнення процедур їх скасування або радикального перегляду, а також через створення незалежних органів стратегічного моніторингу виконання. У такому разі стратегічне планування перестає бути декларативним і набуває характеру довготривалого політичного зобов'язання, що зберігає свою чинність незалежно від зміни урядів.

Азербайджан в своїх політичних курсах орієнтується на довгострокові рішення та послідовність дій, українська політика могла б виграти від формування більш стійких і довгострокових стратегічних напрямів, а також навчитися вибудовувати політичні курси як загальний концепт в контексті української державності, а не спиратися на сукупність загальних, тимчасових рішень.

Здатність Баку успішно балансувати між центрами сили потребує певного уточнення. Хоча зовнішня політика режиму Алієвих дійсно демонструє багатовекторність, особливо у відносинах із Росією, Заходом та регіональними акторами, повної автономії від великих центрів сили Азербайджан не досяг. За теорією бандвагонінгу, у межах реалізму в міжнародних відносинах, малі та слабші держави схильні тягнутися до великих центрів сили – цієї долі не уникнув і Азербайджан. Найбільш показовим у цьому контексті є зростаюча залежність Баку від Туреччини, яка після 2020 року перетворилася на ключового військово-політичного партнера та гаранта безпеки Азербайджану.

У цьому сенсі залежність від Анкари може розглядатися як свідомий стратегічний вибір режиму, зокрема у логіці бандвагонінга, тобто орієнтації на одного потужного регіонального партнера замість ризикованого балансування між кількома центрами сили. Водночас така модель співпраці створює ознаки асиметричної залежності, що потенційно обмежує довгострокову зовнішньополітичну автономію Азербайджану та звужує простір для самостійного маневру. Для України цей досвід є важливим застереженням. З

одного боку, приклад Азербайджану демонструє ефективність інтеграції зовнішньої політики у механізм внутрішньої легітимації: зовнішні союзи, військова співпраця та дипломатичні успіхи безпосередньо транслуються у внутрішню підтримку влади. З іншого боку, він показує ризики надмірної концентрації на одному ключовому партнері, навіть якщо цей союз у короткостроковій перспективі є вигідним.

Україна, декларуючи стратегічний курс на членство в ЄС і НАТО, водночас об'єктивно потребує ширшої мережі партнерств поза традиційними західними структурами. У цьому контексті перспективним виглядає поглиблення співпраці з Туреччиною, як регіональним гравцем у Чорноморському просторі, військово-промисловим партнером і державою, що має вплив у мусульманському світі. Водночас на відміну від Азербайджану, для України критично важливо уникнути асиметричної залежності та зберігати баланс інтересів.

Окремої уваги заслуговує потенціал співпраці з країнами Балтії. Балтійські держави є прикладом малих, але політично активних країн, які змогли трансформувати власний історичний досвід протистояння з Росією у ресурс міжнародної солідарності та впливу в межах ЄС і НАТО. Саме завдяки цьому Литва, Латвія та Естонія виступають одними з найбільш послідовних адвокатів України на європейських і євроатлантичних майданчиках.

Водночас потенціал такого партнерства має об'єктивні обмеження. Балтійські країни є значною мірою інтегрованими та залежними від загальноєвропейських економічних і фінансових механізмів, в той час як їх політичні, військові та демографічні ресурси залишаються обмеженими. Це означає, що співпраця з ними має передусім політико-символічний і дипломатичний характер, і не може розглядатися як джерело масштабної матеріальної підтримки.

Таким чином, партнерство з країнами Балтії є логічним і цінним з точки зору ідеологічної близькості, спільного історичного досвіду та міжнародної адвокації, однак його практичні можливості слід розглядати як допоміжні, а не визначальні для довгострокової стратегії України.

Потенційно перспективним, але водночас складним напрямом є взаємодія з Індією. З одного боку, Індія зберігає стратегічне партнерство з Росією, що об'єктивно обмежує можливості повноцінного політичного зближення з Україною та ускладнює формування чіткої позиції щодо російсько-української війни. Водночас ці обмеження мають не ідеологічний, а прагматично-геополітичний характер, що відповідає традиційній багатовекторній зовнішній політиці Індії. З іншого боку, Індія позиціонує себе як самостійний центр сили, що уникає жорстких блокових зобов'язань. Її демографічний, економічний та військовий потенціал роблять Індію одним із ключових акторів Глобального Півдня, відкритим до ситуативної та секторальної співпраці. Саме ця прагматичність створює простір для поступового розвитку українсько-індійських відносин поза рамками традиційних військово-політичних союзів.

Окремого обговорення заслуговує питання трудової міграції. В умовах демографічних втрат, спричинених війною, в українському публічному дискурсі періодично з'являються ідеї щодо залучення робочої сили та спеціалістів із країн із надлишковим демографічним потенціалом, зокрема з Індії. Втім, реалізація подібних сценаріїв потребує комплексного підходу та врахування соціальних, культурних і безпекових чинників, що робить їх радше довгостроковою гіпотезою, ніж практичним інструментом найближчого часу.

Водночас Україна могла б розглядати підтримку або опосередковану взаємодію з умовним трикутником Баку–Анкара–Ісламабад як альтернативний канал виходу на Південну Азію та ширший ісламський світ. Такий формат співпраці ґрунтувався б не на формальному включенні України до цього блоку, а на використанні вже наявних партнерських відносин з

Азербайджаном і Туреччиною, які виступають ключовими вузлами цього регіонального зв'язку [75].

Безпосередня участь України в зазначеному трикутнику наразі виглядає малоімовірною, що зумовлено не лише релігійними та культурними відмінностями, але й відмінністю стратегічних пріоритетів та геополітичних ролей держав-учасниць. Водночас саме формат непрямой взаємодії, через політичні, військово-технічні або дипломатичні канали співпраці з Баку та Анкарою, може створити для України додаткові можливості налагодження контактів у Південній Азії.

Такий підхід не передбачає відмови від розвитку відносин з Індією, однак дозволяє Україні зменшити залежність від одного напряму та диверсифікувати зовнішньополітичні канали у регіоні. Досвід Азербайджану свідчить, що опосередковані альянси та ситуативні партнерства можуть бути ефективним інструментом розширення міжнародного маневру навіть для середніх держав, за умови чіткого усвідомлення меж власної залученості.

У ширшому контексті досвід Азербайджану демонструє, що навіть співпраця з державами, які мають тісні зв'язки з опонентами, може бути використана для розширення міжнародного маневру. Для України Індія може розглядатися не як стратегічний союзник у класичному розумінні, а як потенційний партнер у межах більш гнучкої, багатовекторної дипломатії, орієнтованої на зменшення міжнародної ізоляції та диверсифікацію зовнішніх контактів.

Таким чином, досвід Азербайджану свідчить, що багатовекторність зовнішньої політики є ефективною лише за умови збереження відносної автономії від домінуючих центрів сили. Для України ключовим уроком є необхідність поєднання стратегічної орієнтації на Захід із гнучкою, але обережною диверсифікацією партнерств, яка не трансформується у нові форми залежності, а посилює суб'єктність держави на міжнародній арені.

Важливою спільною рисою політичних режимів України та Азербайджану є наявність неопатримоніальних практик. У межах цієї моделі формально сучасні інститути поєднуються з персоналізованим управлінням, де ключову роль відіграють неформальні зв'язки, лояльність до політичного центру та контроль над ресурсами. В Азербайджані за правління Алієвих неопатримоніалізм набув системного характеру, забезпечивши високу керованість еліт і концентрацію влади в руках обмеженого кола осіб, пов'язаних із правлячою родиною.

В Україні подібна логіка функціонування влади також простежується, однак вона має фрагментований характер і не перетворилася на стабільну модель режиму. Вплив окремих бізнес-груп та політичних протекте не супроводжується жорсткою ієрархією та дисципліною, що знижує ефективність неопатримоніальної системи порівняно з азербайджанським випадком. Водночас умови воєнного стану, які передбачають обмеження виборчих процедур і повноцінної дії окремих демократичних механізмів, створюють сприятливе середовище для посилення персоналізованого управління та зростання ролі неформальних практик.

Азербайджанський режим доповнив неопатримоніальну основу цілісною політикою символів і пам'яті. Перемога у Другій Карабаській війні була інституціоналізована через державні наративи, що виконують функцію легітимації влади та консолідації суспільства [11]. У теоретичному вимірі це відповідає логіці авторитарної стабільності, де контроль над колективною пам'яттю стає елементом режимного дизайну.

Україна також володіє потужним потенціалом для формування національних наративів, пов'язаних із боротьбою проти російської агресії. Водночас азербайджанський досвід демонструє, що відсутність узгодженої державної політики пам'яті може призводити до фрагментації колективної ідентичності. Інституціоналізація досвіду війни є важливою не лише для національної єдності, а й для довгострокової політичної стабільності.

Стабільність режиму Алієвих значною мірою забезпечувалася енергетичною рентою, яка, попри високий рівень корупції, частково спрямовувалася на модернізацію інфраструктури, розвиток оборонного потенціалу та зміцнення зовнішньої легітимності держави [28]. У межах теорії рентної держави це дозволило поєднати економічні ресурси з політичною лояльністю та режимною стійкістю.

Україна не має аналогічної ресурсної бази, однак азербайджанський приклад підтверджує тезу про те, що економічна спроможність є передумовою безпеки. Навіть обмежені ресурси можуть перетворюватися на стратегічні переваги за умови їх підпорядкування довгостроковій державній стратегії та інвестування в критичні галузі й інфраструктуру. Досвід режиму Алієвих не може бути перенесений до українських умов механічно, адже його політична природа принципово інша. Проте він базується на важливих орієнтирах, серед яких стратегічність, інституційна зібраність, технологічна модернізація, активна зовнішня політика, робота з пам'яттю і ресурсами. Саме ці елементи дозволили Азербайджану побудувати стійку політичну систему і досягти військово-політичних цілей.

Для України цей досвід може стати цінним у контексті тривалого протистояння з Росією та потреби у створенні життєздатної, довготривалої моделі державної стійкості в перспективі.

Висновки до розділу III

Внутрішньополітична еволюція Азербайджану за правління династії Алієвих демонструє унікальне поєднання трьох взаємопов'язаних механізмів утримання влади, серед яких культ особистості, кланово-корупційної системи та цілеспрямована міфотворчість. Ці елементи не просто функціонують паралельно — вони підсилюють один одного, формуючи політичний режим, що поєднує риси радянської адміністративної спадщини, патронажної практики та сучасної державної пропаганди.

Культ особистості Гейдара та Ільхама Алієвих став фундаментом політичної легітимації, забезпечуючи символічну опору режиму. Персоналізація влади в Азербайджані досягла рівня, за якого образ «рятівника» та «будівничого державності» перетворився на ключову ідеологічну конструкцію. Завдяки цьому державна історіографія, релігійний дискурс і публічна комунікація формують уявлення про династію як про історично визначених володарів, що здатні гарантувати стабільність та територіальну цілісність. Перемога у війні 2020 року додала до цього міфу новий зміст — наратив «лідер-переможець», який остаточно закріпив домінування символічного капіталу Ільхама Алієва.

Кланова структура режиму та корупційна вертикаль, яка вибудовувалась десятиліттями забезпечує практичну та інституційну сторону влади. Починаючи з радянського періоду, коли Гейдар Алієв вибудував систему персональних лояльностей, Азербайджан поступово перетворився на політичний простір, де доступ до ресурсів, посад і впливу визначався не інституціями та власними вміннями, а належністю до певних родинних або регіональних мереж. У пострадянський час ця логіка лише посилилася: під контролем родини Алієвих опинилися ключові економічні й політичні сектори, а з приходом Мехрібан Алієвої до влади клан Пашаєвих став другим центром впливу, що гарантує внутрішню рівновагу. Корупція в такій системі

є цілком природньою, вона виконує функцію цементування еліт, їх комфортного існування, підтримує передбачуваність правил гри та сприяє нейтралізації потенційних конфліктів усередині правлячої групи.

Міфологізація, яка забезпечує ідеологічне оформлення політичної дійсності стала одним зі стрижневих каменів на якому ґрунтується влада Алієвих. Міфологізація Карабаху, «золотих радянських часів», «алієвщини» перетворилась на загальнонаціональну доктрину та підкреслює роль Алієвих у порятунку державності в очах населення, створюючи чітку і просту символічну рамку для сприйняття політики. Вони дозволяють владі не лише виправдовувати свої помилки або авторитарні практики, але й претендувати на моральну, історичну та емоційну легітимність. Така міфологізація стає важливою складовою колективної пам'яті, впливаючи на освітні програми, медіапростір та публічні ритуали, включно з масовими святкуваннями, відкриттям музеїв і створенням меморіальних центрів.

Режим функціонує завдяки взаємодії цих трьох складових: культ особистості забезпечує емоційно-символічний вимір, кланова логіка — інституційну та ресурсну стабільність, а міфотворчість — ідеологічне обґрунтування і тяглість політичної системи. У поєднанні вони формують модель керованої, але залежної від внутрішньої консолідації влади та зовнішньополітичних досягнень стабільності.

Разом із тим досвід Азербайджану має значення і в ширшому порівняльному контексті. Уроки, що впливають із еволюції цього режиму, стосуються важливості інституційної зібраності, довгострокового стратегічного планування, узгодженості зовнішньої та внутрішньої політики, а також структурованої роботи з історичною пам'яттю та національними наративами. В українських умовах ці аспекти не можуть бути перенесені напряду, однак аналіз азербайджанського досвіду демонструє, що стійкість політичної системи значною мірою визначається здатністю держави

забезпечити єдність ключових інститутів, сформувані стратегічну візію розвитку та системно вибудовувати політичну комунікацію.

Таким чином, внутрішньополітична модель Азербайджану постає як комплексна система, у якій персоналістська легітимація, контрольована елітна структура та символічне виробництво політики функціонують як взаємодоповнюючі механізми, що забезпечують тривалу стійкість режиму Алієвих. Її вивчення є важливим не лише для розуміння специфіки Азербайджану, але й для ширшого аналізу пострадянських політичних режимів та тих факторів, які визначають їхню довговічність і здатність адаптуватися до нових викликів.

ВИСНОВКИ

Розглянувши еволюцію політичного режиму Азербайджану від пізньорадянського періоду до сучасності, нами було досліджено теоретико-методологічні підходи до аналізу авторитарних і персоналістських політичних режимів, зокрема концепції неопатримоніалізму, персоналістського авторитаризму та рентної держави, і застосовано їх до азербайджанського кейсу. Це дало змогу зробити висновок, що режим Алієвих поєднує пострадянські практики персоналізованої влади з сучасними технологіями управління, формуючи стійку, хоча й авторитарну, модель політичної організації.

Крізь роки та науковий підхід, можна дослідити, яким чином відбувалося становлення та інституційне закріплення влади династії Алієвих, а також визначити ключові риси цього режиму й ті уроки, які можуть бути релевантними для України. Азербайджан увійшов у новітню історію з глибокими внутрішніми суперечностями, клановою фрагментацією та слабкими державними інститутами, що зумовило запит на повернення «сильної руки», здатної повернути щасливі та безтурботні часи та забезпечити стабільність. Саме в цьому контексті постать Гейдара Алієва стала центром політичної трансформації, а з часом і основою формування персоналістської моделі влади, яка згодом трансформувалася у династичну.

Дослідження історичних передумов становлення влади Гейдара Алієва та формування персоналістської моделі управління показало, що ключові риси азербайджанського режиму, такі як концентрація влади, неопатримоніальна структура еліт, рентна економіка та масштабна міфологізація лідера не лише збереглися з плином часу, а й були інституційно оформлені та підтримані державою. З'ясовано, що слабкість державних інститутів, внутрішньоелітна фрагментація, воєнний конфлікт і соціально-економічна нестабільність початку 1990-х років сформували суспільний запит на централізовану владу.

Це дозволило Гейдару Алієву не лише повернути контроль над державою, а й закласти інституційні основи довготривалої персоналістської системи.

В роботі було проаналізовано механізми культу особистості Гейдара та Ільхама Алієвих як інструментів політичної легітимації. Встановлено, що культ особистості в Азербайджані має не суто символічний, а системний характер і функціонує через освіту, медіа, офіційну ідеологію та політику пам'яті. Зроблено висновок, що персоналізація влади стала одним із ключових чинників її стабільності та суспільної прийнятності. Водночас цей режим демонструє здатність до стратегічного планування, змін та послідовної реалізації політичного курсу протягом тривалого часу.

Для України важливим уроком у цьому контексті є не відтворення авторитарної моделі, а усвідомлення значення інституційної спадкоємності, довгострокових стратегій і збереження ключових державних пріоритетів незалежно від зміни політичних еліт.

У роботі також було оцінено зовнішньополітичний вимір режиму та його роль у забезпеченні внутрішньої стійкості. Аналіз зовнішньополітичного курсу Азербайджану засвідчив, що він став не лише інструментом геополітичного маневрування, а й важливим механізмом внутрішньої легітимації влади. Встановлено, що зовнішня політика Азербайджану виконує не лише функцію міжнародного маневрування, а й слугує інструментом внутрішньої легітимації влади. Зроблено висновок, що багатовекторність азербайджанської дипломатії поєднується з елементами бандвагонінгу, насамперед у відносинах із Туреччиною, що забезпечує коротко та середньострокову безпеку, але водночас створює потенційну асиметричну залежність. Енергетична дипломатія, балансування між регіональними й глобальними центрами сили, а згодом і перемога у Другій Карабаській війні були інтегровані у внутрішній політичний наратив і використані для зміцнення позицій президента. Для України цей досвід є показовим у тому

сенсі, що зовнішня політика може й повинна працювати не лише на міжнародне визнання, а й на внутрішню консолідацію суспільства, за умови чіткого розуміння меж залежності від окремих партнерів і недопущення асиметричної зовнішньої залежності.

Дослідження внутрішньополітичного виміру режиму Алієвих показало, що корупція та кланові практики в Азербайджані стали не відхиленням, а системоутворювальним елементом політичного порядку. Було визначено структуру кланово-корупційної системи та її роль у забезпеченні внутрішньополітичної стабільності. Було встановлено, що неопатримоніальні практики в Азербайджані є системоутворювальним елементом режиму, який забезпечує контроль над елітами, передбачуваність політичних процесів і лояльність ключових акторів. Контроль над ключовими секторами економіки, силовими структурами та медіа забезпечив високу передбачуваність і керованість системи, але водночас створив структурні ризики, пов'язані з кадровою замкненістю та персоналізацією влади. Для України цей досвід є застереженням, що неопатримоніальні практики можуть забезпечувати короткострокову стабільність, особливо в умовах війни, однак без інституційних запобіжників вони підривають довгострокову спроможність держави.

В самій роботі було проаналізовано роль міфотворчості, національної ідеології «азербайджанства» та карабаського наративу у легітимації влади. З'ясовано, що інституціоналізація перемоги у Другій Карабаській війні стала ключовим символічним ресурсом режиму Ільхама Алієва та важливим чинником національної мобілізації. Це дозволяє зробити висновок, що контроль над історичною пам'яттю є одним із центральних елементів авторитарної стабільності в азербайджанському випадку. Формування образу Гейдара Алієва як «батька нації», а також інституціоналізація перемоги у Карабаській війні стали центральними елементами офіційної ідеології Азербайджану. Ільхам Алієв зумів адаптувати ці наративи до сучасних умов,

використовуючи медійні технології та контроль інформаційного простору. Для України цей досвід важливий у контексті післявоєнного майбутнього: інституціоналізація досвіду війни, формування узгоджених державних наративів і робота з колективною пам'яттю можуть стати чинниками національної єдності, якщо вони не перетворюються на інструмент персоналістської легітимації.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що політичний режим Азербайджану сформував стійку, хоча й авторитарну модель, у якій неопатримоніальні практики, рентна економіка, активна зовнішня політика та міфологізація влади взаємодіють як єдиний механізм. Ця система продемонструвала ефективність у досягненні стратегічних цілей, зокрема у військовій сфері та державному будівництві, проте залишається вразливою через персоналізацію влади та залежність від зовнішніх економічних чинників.

Остаточо, було визначено що з Азербайджанського досвід є цінним передусім як джерело уроків для України. Зроблено висновок, що азербайджанський досвід не може бути механічно перенесений в українські умови через відмінність політичних режимів і ціннісних орієнтацій. Водночас він демонструє важливість стратегічного планування, інституційної зібраності в кризових умовах, послідовності зовнішньої політики та системної роботи з колективною пам'яттю. Для України ключовим є поєднання цих елементів із демократичними інститутами, що дозволить сформувати довготривалу модель державної стійкості в умовах війни та післявоєнної трансформації. У довгостроковій перспективі саме поєднання демократичних процедур із інституційною стійкістю та стратегічною спадкоємністю може стати ключем до формування життєздатної української держави в умовах тривалого протистояння з Росією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Посольство України в Азербайджанській Республіці: Політичні відносини між Україною та Азербайджаном:
<https://azerbaijan.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/322-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-azerbajdzhanom>
2. Ера Гейдара Алієва: Азербайджан відзначає 50-річчя його керівництва країною | Вісник Кавказу. *Wayback Machine*.
URL: <https://web.archive.org/web/20230812152903/https://vestikavkaza.ru/news/Era-Geydara-Alieva-Azerbaydzhan-otmechaet-50-letie-ego-rukovodstva-stranoy.html>.
3. Пертая Л. Гейдар-молодший. Син Ильхама Алиева продолжит президентскую династию?. *Эхо Кавказа*.
URL: <https://www.ekhokavkaza.com/a/geydar-mladshiy-syn-iljhama-alieva-prodolzhit-prezidentskuyu-dinastiyu/32771919.html>.
4. Політичні режими Центральної Азії та моделі транзиту влади: інтерв'ю з Франциско Олмосом - Central Asia Analytical Network. *Central Asia Analytical Network*. URL: <https://www.caa-network.org/archives/19483>.
5. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Політичні режими країн центральної азії: нестійка рівновага URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/liashenko_politychni.pdf.
6. Чому і як авторитарна модель розвитку Китаю та Росії поступається моделі вільних суспільств. Texty.org.ua – статті та журналістика даних для людей – Тексти.org.ua. URL:
<https://texty.org.ua/fragments/111549/chomu-i-yak-avtorytarna-model-rozvytku-kytayu-ta-rosiyi-postupayetsya-modeli-vilnyh-suspilstv/>.
7. Федоров Ю. УЗБЕКИСТАН: НЕСТАБІЛЬНИЙ ФАКТОР СТАБІЛЬНОСТІ. *Wayback Machine*. URL:

- <https://web.archive.org/web/20160910051031/http://pircenter.org/media/content/files/9/13514543190.pdf>.
8. Заколот ОПОН - Історія Азербайджану.
URL: <http://web.archive.org/web/20220803135747/https://www.milhistory.org/topic/187-miatezh-omona/>.
 9. А.Абдинасирова - Таджикистан: конфлікт влади та народу. Уроки історії. *Wayback Machine*.
URL: <https://web.archive.org/web/20180820235123/https://centrasia.org/newsA.php?st=1122243660>.
 10. British Paper Names Banking Clique | News. The Moscow Times. URL: <https://web.archive.org/web/20190307094159/http://old.themoscowtimes.com/sitemap/free/1996/11/article/british-paper-names-banking-clique/316590.html/>.
 11. de Waal, T. (2013). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. New York: New York University Press.
 12. Назаров, О. (2013). *Формування інформаційної політики Азербайджану в умовах пострадянської трансформації*. Київ: Ін-т міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка.
 13. ТУРКМЕНБАШІ(НІЯЗІВ) Сапармурат Атамуратович | ЦентрАзія. *Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20180823073917/https://centrasia.org/person2.php?&st=1014156229>.
 14. Cornell, S., & Ismailzade, F. (2005). "The Baku–Tbilisi–Ceyhan Pipeline: Implications for Regional Security." *Middle East Policy*
 15. Goldstone J. Understanding the revolutions of 2011: weakness and resilience in Middle Eastern autocracies. Academia.edu - Find Research Papers, Topics, Researchers. URL: https://www.academia.edu/2814907/Understanding_the_revolutions_of_2011_weakness_and_resilience_in_Middle_Eastern_autocracies.

16. Iddon P. The Last Azerbaijan-Armenia War Changed How Small Nations Fight Modern Battles. Forbes. URL:
<https://web.archive.org/web/20220726051412/https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2021/03/25/the-last-azerbaijan-armenia-war-redefined-how-small-nations-fight-modern-battles/>.
17. Cornell, S. E. (2017). The Politicization of Media in Azerbaijan: Implications for Democracy and Stability. Central Asia-Caucasus Institute. Washington, D.C.
18. Офіційний сайт президента Азербайджанської Республіки - НОВИНИ » Заходи. Wayback Machine. URL:
<http://web.archive.org/web/20201206174503/https://ru.president.az/articles/48205>.
19. Propaganda Technique In The World War : Lasswell Harold D. : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/dli.ernet.233727>.
20. Svante Cornell's dealings in Azerbaijan despite funding from MFA of Sweden. *Blankspot*. URL: <https://web.archive.org/web/20240913032233/https://blankspot.se/svante-cornells-dealings-in-azerbaijan-despite-funding-from-mfa-of-sweden/>.
21. Мехрібан Алієва: «Фонд Гейдара Алієва надає великого значення збереженню культурної та історичної спадщини». *Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20160304070229/http://www.1news.az/chronicle/20120624123814694.html>.
22. THE RENTIER STATE IN THE ARAB WORLD - ProQuest. ProQuest | Better research, better learning, better insights. URL:
<https://www.proquest.com/openview/1323817924522f0def46634e84a51fd3/1?cbl=1819746&pq-origsite=gscholar>.
23. Easton, D. (1953). The Political System: An Inquiry into the State of Political Science.

- URL: [https://hmmcollege.ac.in/uploads/dept_teaching_plan/DAVID_EASTONS_POLITICAL_THEORY_The_Political_System_An_\(PDFDrive\).pdf](https://hmmcollege.ac.in/uploads/dept_teaching_plan/DAVID_EASTONS_POLITICAL_THEORY_The_Political_System_An_(PDFDrive).pdf).
24. Terry Lynn Karl — “The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States” (1997)
URL: https://eclass.uniwa.gr/modules/document/file.php/EEE195/2023-2024/The%20paradox%20of%20prenty/Terry%20Lynn%20Karl%202020%20The%20Paradox%20of%20Plenty_%20Oil%20Booms%20and%20Petro-States.pdf
25. Almond, G. A., & Powell, G. B. (1966). Comparative Politics: A Developmental Approach. Boston: Little, Brown and Company.
URL: https://ia801900.us.archive.org/12/items/in.ernet.dli.2015.121208/2015.121208.Comparative-Politics-A-Developmental-Approach_text.pdf
26. Levitsky S. L., A. Way L. COMPETITIVE AUTHORITARIANISM: The Origins and Dynamics of Hybrid Regimes in the Post-Cold War Era. URL: <https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/evnts/media/Levitsky-Way-Stanford.pdf>.
27. De Waal, T. (2010). “The Azerbaijan Conundrum: Oil, Power and Identity.” Carnegie Endowment for International Peace. URL: <https://carnegieendowment.org>
28. Cornell, Svante E. Azerbaijan Since Independence, 2010. ISBN 978-0-7656-3002-5
29. ПРАВОЗАХИСТНИЙ ЦЕНТР АЗЕРБАЙДЖАНА. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/20121105084802/http://mitglied.multimania.de/politzek/reports/apon.htm>.
30. Geddes B. WHAT DO WE KNOW ABOUT DEMOCRATIZATION AFTER TWENTY YEARS?
Asociación Almendrón. URL: <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2017/07/what-do-we-know-about-democratization-after-twenty-years.pdf>.
31. Рум'янцев Сергій. Сучасність, що вислизає: пострадянська модернізація Азербайджану. Соціологічне есе. 2015

- URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1641-sergej-rumyantsev-uskol-zayushchaya-sovremennost-postsovetskaya-modernizatsiya-azerbajdzhana-sotsiologicheskoe-esse>
32. Marina Ottaway. Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism. *Carnegie Endowment for International Peace*.
URL: <https://carnegieendowment.org/research/2003/01/democracy-challenged-the-rise-of-semi-authoritarianism?lang=en>.
 33. Freedom in the World 2016 - Azerbaijan | Refworld. *Refworld*.
URL: https://www.refworld.org/reference/annualreport/freehou/2016/en/110634?utm_source=chatgpt.com.
 34. Azerbaijan: Country Profile. Freedom House. URL:
https://freedomhouse.org/country/azerbaijan?utm_source=chatgpt.com.
 35. Зафар Гулієв. Азербайджан після Гейдара Алієва. М., 2011. *Academia.edu - Find Research Papers, Topics, Researchers*.
URL: https://www.academia.edu/39656653/Зафар_Гулиев_Азербайджан_после_Гейдара_Алиева_М_2011.
 36. Crisis Group Europe AZERBAIJAN: VULNERABLE STABILITY. URL:
<https://www.crisisgroup.org/sites/default/files/207-azerbaijan-vulnerable-stability.pdf>.
 37. The Politics of Authoritarian Rule. MILAN W. SVOLIK
URL: <https://scispace.com/pdf/the-politics-of-authoritarian-rule-2lgqt7kpsr.pdf>
 38. Hale, H. (2015). *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
 39. Desai, R. M., Olofsgard, A., & Yousef, T. (2009). "The Logic of Authoritarian Bargains". *Economics & Politic*
URL: https://www.researchgate.net/publication/46540277_The_Logic_of_Authoritarian_Bargains
 40. The Caucasus : an introduction : De Waal, Thomas : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. *Internet Archive*.
URL: <https://archive.org/details/caucasusintroduc0000dewa>.
 41. Does Oil Hinder Democracy? Michael L. Ross URL:
https://www.researchgate.net/publication/236710633_Does_Oil_Hinder_Democracy

42. Yau M. H. PATERNS AND PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN RENTIER STATE: THE CASE OF NIGERIA. Academia.edu - Find Research Papers, Topics, Researchers. URL: https://www.academia.edu/5493813/PATERNS_AND_PROBLEMS_OF_ECONOMIC_DEVELOPMENT_IN_RENTIER_STATE.
43. Way, L. (2005). "Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Post-Soviet Space." *World Politics*, 57(2), 231–261.
44. Алі Гасанов. Сучасні міжнародні відносини та зовнішня політика Азербайджану. - Друге видання. - Баку: "Zərdabi LTD" MMC, 2013. - ISBN 978-9952-34-100-3.
45. Freedom House. (2020). *Nations in Transit 2020: Azerbaijan*. New York: Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2020/azerbaijan>
46. Військово-політичні аспекти відносин між США та Азербайджанською Республікою (1991-2001 рр.) в азербайджанській історіографії. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/20240623082040/https://cyberleninka.ru/article/n/voenno-politicheskie-aspekty-otnosheniy-mezhdu-ssha-i-azerbaydzhanskoy-respublikoy-1991-2001-gg-v-azerbaydzhanskoy-istoriografii/viewer> (дата звернення: 04.12.2025).
47. Svante E. Cornell. *Small nations and great powers: a study of ethnopolitical conflict in the Caucasus*. — Routledge, 2001. ISBN 0700711627, 9780700711628.
48. Історія Азербайджану (з найдавніших часів до перших десятиліть 21 століття). Підручник для вишів. Кільк. авт. (Абдуллаєв М. Г. та ін); під нав. ред. зав. кав. "Історія Азербайджану", доцента М. Г. Абдуллаєва; пров. на руський. яз. Ю. М. Насіблі, Н. А. Джаваншир - Баку: Видавництво «Bakı Universiteti», 2016. 452 с.

49. Недоліки "перехідного періоду" в Азербайджані. Алі Абасов.
[URL:https://archive.ph/20130417181345/http://old.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_013.htm](https://archive.ph/20130417181345/http://old.sakharov-center.ru/publications/azrus/az_013.htm)
50. Zvi Lerman and David Sedik. [Rural Transition in Azerbaijan](#). — Lexington Books, 2010. ISBN 0739143182, 9780739143186.
51. Reporters Without Borders. (2021). World Press Freedom Index – Azerbaijan. Paris: RSF. URL: <https://rsf.org/en/azerbaijan>
52. International Crisis Group. (2013). Azerbaijan: Vulnerabilities and the Prospects for Domestic Unrest. Europe Report No. 207. Brussels: ICG.
53. Gubaidullina, M. (2019). Media Systems and Political Control in the Post-Soviet Region. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
54. European Parliament. (2015). Resolution on the Human Rights Situation in Azerbaijan. Brussels: EP Publications.
55. Anker, M. (2018). “Azerbaijan’s Balancing Act Between Russia and the West.” *Journal of Eurasian Affairs*, 4(1), 44–59.
56. Сео Дон Чан. Каспійська нафта у взаєминах Азербайджану та Росії // *International Journal of Central Asian Studies*. - The International Association of Central Asian Studies Institute of Asian Culture and Development, 2006. - ISSN 1226-4490.
57. Shafiyev, F. (2018). *Reshaping Eurasia: Foreign Policy Strategies of Azerbaijan*. Baku: ADA University Press.
58. "КОНТРАКТ СТОЛІТТЯ": довге та стрімке десятиліття. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/20080908040731/http://nashvek.media-az.com/276/index.html>.
59. U.S. Department of State. (1998–2005). Country Reports on Human Rights Practices: Azerbaijan. Washington, D.C. URL: <https://www.state.gov/reports/>
60. Joseph Trevithick and Thomas Newdick. *Everything We Know About The Fighting That Has Erupted Between Armenia And Azerbaijan*. The Drive.

URL:

<https://web.archive.org/web/20201210113547/https://www.thedrive.com/the-war-zone/36777/everything-we-know-about-the-fighting-that-has-erupted-between-armenia-and-azerbaijan>.

61. Souleimanov, E. (2013). Understanding Ethnopolitical Conflict in the Caucasus. London: Palgrave Macmillan. drxzz
62. R. Ā Mehdiyev. Na puti k demokratii: razmyshliaia o nasledii. — Baku: Şārq-Qārb, 2007.
63. Азербайджан - Рух неприєднання - Azerbaijan.az. Azerbaijan.az. URL: <https://azerbaijan.az/ru/related-information/196>.
64. The Embassy of Azerbaijan in Pakistan. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/20110720180323/http://www.azembassy.com.pk/en/index.php?name=relations&title=Azerbaijan-Pakistan%20Relations>.
65. Міністр туризму Пакистану: Наша країна не визнає Вірменію. ІА REGNUM. URL: <https://web.archive.org/web/20220714141220/https://regnum.ru/news/704563.html?forprint>.
66. Ізраїльський погляд: Трампу потрібен Азербайджан для успіху на Близькому Сході – Міжнародний кур'єр. Міжнародний кур'єр – Новини України та світу, авторитетно. URL: https://intercourier.news/2025/01/20/izrayilskyj-poglyad-trampu-potriben-azerbajdzhan-dlya-uspihu-na-blyzkomu-shodi/?utm_source=chatgpt.com.
67. How Armenia Might Respond To Azerbaijan's JF-17 Fighter Acquisition. URL: <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2025/06/08/how-armenia-might-respond-to-azerbajjans-jf-17-fighter-acquisition/>
68. Pakistan's PM meets Azerbaijan's Minister of Economy to discuss priority areas of bilateral cooperation. Azernews.Az. URL: https://www.azernews.az/nation/250761.html?utm_source=chatgpt.com.

69. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. Foreign Policy Priorities of the Republic of Azerbaijan. – Official website of the MFA of Azerbaijan. URL: <https://mfa.gov.az/en/foreign-policy>
70. *Oil and Ice: Azerbaijan's Cold War in the Caucasus*. – London: Zed Books, 1998. ISBN 9781856495730
71. Ilham Aliyev. Speech at the 16th Summit of the Non-Aligned Movement. Tehran, 30 August 2012. Official website of the President of the Republic of Azerbaijan. URL: <https://president.az/articles/5329>
72. Ilham Aliyev. Speech at the XVIII Summit of the Non-Aligned Movement. Baku, 25–26 October 2019. Official website of the President of the Republic of Azerbaijan. URL: <https://president.az/articles/34762>
73. Шахбаз Шариф: Победа Азербайджану в Карабахе стала «променем надії» для всіх народів. Anadolu Ajansı. URL: <https://www.aa.com.tr/ru/мир/шахбаз-шариф-победа-азербайджана-в-карабахе-стала-лучом-надежды-для-всех-народов-/3738603>.
74. Reuters. Azerbaijan says it downed Russian helicopter by accident, apologises. – Reuters, 9 Nov 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/world/azerbaijan-says-it-downed-russian-helicopter-by-accident-apologises-idUSKBN27P2HA>
75. Azerbaijan, Ukraine support each other's territorial integrity – ambassador. — Ukrinform, 21 жовтня 2025.
URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3098272-azerbaijan-ukraine-support-each-others-territorial-integrity-ambassador.html>
76. Azərbaycan: Küreselleşmenin talepleri: geçmişten dersler, bugünün gerçekleri ve geleceğin perspektifleri. Prezident Kitabxanası. URL: <https://www.preslib.az/ru/elibrary/ebook/BgMkuvFc>.
77. ВАЛЬСАМАКИ А. В Азербайджані з'явилась наука «алієвоведення». *Радіо Азаттик*.
URL: <https://rus.azattyq.org/a/azerbaijan-science-alievovedenie-heydar-aliyev/24912472.html>

78. NYDailyNews: Statue of Azerbaijani dictator brings distant conflict to Mexico City park
URL: <http://india.nydailynews.com/newsarticle/604472ffcc78264f341badb1228fdc27/statue-of-azerbaijan-dictator-brings-distant-conflict-to-mexico-city-park>
79. Айтен Алієва (19 грудня 2003 року). «Культ особистості» чи «народне кохання»? Home - BBC News. URL: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_3331000/3331965.stm
80. Зафар Гулієв: Азербайджан у лещатах клану та культу особистості IA REGNUM.
URL: <https://web.archive.org/web/20200529060721/https://regnum.ru/news/1422456.html>
81. Аріф Юнусов. Ісламська палітра Азербайджану. - Баку: Адільогли, 2012. - ISBN 978-9953-25-132-6.
82. Фонд Гейдара Алієва - Загальнонаціональний лідер. Heydər Əliyev Fondu. URL: <https://heydar-aliyev-foundation.org/ru/content/index/63/National-leader>
83. Crisis Group. Crisis Group. URL: <https://web.archive.org/web/20120728130609/http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/caucasus/azerbaijan/207%20Azerbaijan%20-%20Vulnerable%20Stability.ashx>
84. Імені Гейдара Алієва - Радио Свобода © 2011 RFE/RL, Inc. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/20110824003421/http://www.radioazadlyg.org/content/article/2187287.html>
85. Bakıda Heydər Əliyevin portretləri niyə azaldılır? // Azadliq, 10 APREL 2015. URL: <https://www.azadliq.info/xeberler/358-xeber/64338-bakda-heydr-liyevin-portretlri-niy-azaldir.html>
86. Пам'ятники Г. Алієву | Київ. *Київ - пам'ятки, тури, екскурсії*. URL: <https://www.gorodkiev.com/pamyatniki-g-alievu.html>.

87. Парк (сквер) ім. Гейдара Алієва | Київ. Київ - пам'ятки, тури, екскурсії. URL: <https://www.gorodkiev.com/park-skver-im-geydara-alieva.html>.
88. Bernard Anthony Cook. *Europe Since 1945: An Encyclopedia*, Taylor & Francis, 2001, ISBN 0-8153-4057-5
89. James Stuart Olson. *An Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires*, Greenwood Press, 1994, [ISBN 0-313-27497-5](#)
90. Микола Олександрович Зінкович. Найзакритіші люди: енциклопедія біографій. - Olma Media Group, 2002. [ISBN 5948500357](#), 9785948500355
91. Зардушт АЛІ-ЗАДЕ Азербайджанська еліта та маси у період розпаду СРСР (Стаття-мемуари про бурхливий час. *Wayback Machine*. URL: <https://web.archive.org/web/20140106040158/http://www.pecep.us/473f6735>.
92. Furman-Vozvrashenie-v-tretyi-mir : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/Furman-Vozvrashenie-v-tretyi-mir/Furman-VozvrashenieVTretyiMir?view=theater#page/n1/mode/2up>.
93. Ilham Aliyev addressed the nation » Official web-site of President of Azerbaijan Republic. Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet səhifəsi. URL: https://president.az/en/articles/view/45924?utm_source=chatgpt.com.
94. Interview: National leader Heydar Aliyev saved Azerbaijan from collapse to lead it to prosperity // yap.org.az. — 12 June 2014. URL: <https://yap.org.az/en/view/interview/42/national-leader-heydar-aliyev-saved-azerbaijan-from-collapse-to-lead-it-to-prosperity>
95. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та

міста Севастополя». *Офіційний вебпортал парламенту України.*

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>.

96. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року "Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя". *Офіційний вебпортал парламенту України.*

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>.

97. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року. *Офіційний вебпортал парламенту України.*

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-p#Text>.

АНОТАЦІЯ

Попов А. В. Аналіз політичного режиму Алієвих в Азербайджані (магістерська робота). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2025. 77–с. (рукопис).

Робота присвячена комплексному аналізу політичного режиму Алієвих в Азербайджані як прикладу персоналістського авторитарного режиму у пострадянському просторі. У дослідженні розглянуто передумови формування режиму, етапи його становлення, еволюцію та сучасний стан, а також чинники, що забезпечили його тривалу стабільність. Особливу увагу приділено взаємодії внутрішньополітичних та зовнішньополітичних механізмів легітимації влади, зокрема ролі нафтогазової дипломатії, кланово-корупційної системи та інституціалізованого культу особистості. У роботі проаналізовано механізми формування суспільної лояльності до режиму, зокрема через використання міфотворчості, медіа та пропаганди, а також вплив військово-політичних успіхів, насамперед повернення контролю над Карабахом, на внутрішню легітимацію влади. Досліджено причини відносної «успішності» режиму Алієвих, що поєднує рентну економіку, персоналізовану модель управління та контроль над політичним і інформаційним простором, а також окреслено його потенційні вразливості в довгостроковій перспективі. Окрему увагу приділено можливості застосування окремих елементів азербайджанського досвіду в українському контексті, зокрема в частині стратегічної комунікації, управління постконфліктною пам'яттю та ризиків надмірної персоналізації політичної влади. Отримані результати можуть бути використані для подальших досліджень у галузі авторитарних політичних систем, кавказознавства та порівняльної політики.

Ключові слова: Азербайджан, політичний режим, неопатримоналізм, культ особистості, Гейдар Алієв, Ільхам Алієв, Сванте Корнелл, Нагірно-Карабаський конфлікт, пропаганда.

ANNOTATION

Popov A. V. Analysis of the Aliyev political regime in Azerbaijan (Master's Thesis). – Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. 77–pages (manuscript).

This work is devoted to a comprehensive analysis of the Aliyev regime in Azerbaijan as an example of a personalist authoritarian system in the post-Soviet space. The study examines the prerequisites for the emergence of the regime, the key stages of its consolidation, its evolution, and its current state, as well as the factors that have ensured its long-term stability. Particular attention is paid to the interaction of domestic and foreign policy mechanisms of legitimation of power, including the role of oil and gas diplomacy, the clan-based corruption system, and the institutionalized cult of personality. The research analyzes the mechanisms through which public loyalty to the regime is formed, notably via political myth-making, media control, and propaganda, as well as the impact of military and political achievements, primarily the restoration of control over the Karabakh region, on the internal legitimation of power. The reasons for the relative “success” of the Aliyev regime, which combines a rentier economy, a personalized model of governance, and tight control over the political and information space, are explored, and its potential long-term vulnerabilities are outlined. Special attention is given to the possibility of applying selected elements of the Azerbaijani experience in the Ukrainian context, particularly in the fields of strategic communication, post-conflict memory management, and the risks associated with excessive personalization of political power. The findings of this study may be used for further research on authoritarian political systems, Caucasus studies, and comparative politics.

Keywords: Azerbaijan, political regime, neopatrimonialism, cult of personality, Heydar Aliyev, Ilham Aliyev, Svante Cornell, Nagorno-Karabakh conflict, propaganda.